

о. Др. Йосиф Сліпий

В. Тома з Аквіну і схолястика

[*Dr. Josephus Slipyj — De S. Thoma Aquinate atque theologia et philosophia scholastica*]

- I S. Thomae iubilaeum ac studia honorem scholasticae revindiciantia.
- II Scholasticae conceptus eiusque prima vestigia.
- III Conspectus periodi ante Doctorem Angelicum.
- IV Scholasticae aurea aetas atque iuventus S. Thomae.
- V Universitas Parisiensis.
- VI Contemporaneae scholae philosophicae et theologicae.
- VII Aquinas in Italia commorans.
- VIII De secundo magisterio Parisiensi.
- IX Universitas Neapolitana et Thomae ultima vitae.
- X De Summa theologica eiusque influxu in medio aevo.
- XI Singularia in sententiis Doctoris Angelici.

I. Ювильє Томи і реґабілітація схолястики

1. Цілий католицький Світ і передусім богослови радісно святкували 600-літні роковини канонізації Томи з Аквіну¹⁾. З вдячністю і гординням згадували се звеличання Томи Церквою і гляділи на сего великого святого як на примір чеснот і геніального теолоґа. Його наука, то орлиний злет богословського ума не лише цілого середновіччя, але й наших століть.

З пошаною й пошестю стрічали і ми се велике свято, не лиш як вірні сини Церкви, але й України. Бо зі студіями над Томою відроджувалася і росла теолоґія на Україні. Не говорячи про богословські студії нинішніх часів, в основу яких лягли твори Томи, але в віці відродження Унії, митр. Рутський уважав конечним впровадити Summ-у Аквіната до українських шкіл, щоби на ній оперти і укріпити ідею зєдинення, задержуючи при тім ціхи схід-

¹⁾ Сего року припадає 700-я уродин.

ньої теології творами св. Івана Дамаскина¹⁾. Подібно й незданий Могіла був переконаний, що теологію на Україні піднесе тільки через Тому. І на Аквінатових творах з легким, православним перелицьованням, дійсно бодай посередно спочивала Київська Могілянська Академія в часі свого розцвіту і падала з занепадом Томиної науки та зростом протестантського впливу.

2. Величаючи Тому як епохального філософа і теолога, чиж мимохіть не будиться підозріння, що він усеж таки в (хоч найзнаменитшим і найгеніяльнішим) представником схоластики, на якій згадку страх проймав і ще подекуди проймав новочасних учених. А вже — тяжко повторюється нераз — стрінутися в історії з більше закостенілою, бездушною, сухою і некритичною епохою, як схолястична. Схоляст викликавав завсіди поняття якогось заскорузлого, без змісту для життя і дійсности вченого, що зовсім погряз в своїх чисто умових абстракціях. Долучім до тої характеристики ще брак пошанування для індивідуальности і досвіду — а навпаки замилювання до банальних і перетончених питань — і будемо мати в грубших зарисах сей непривітний образ схоластики.

Ось як відзивається один такий голос: „Для нас сьогоднішніх імя схоляст зовсім не звучить мило. Коли ми знаємо або припускаємо, що якийсь вчений, передусім теолог, не старається з життєвого боку уняти сучасні проблеми, а знова надармо під натиском авторитативної минулости намагається перестарілою метою висвітлювати перестарілий зміст, то зовемо його схолястом²⁾“.

Ще суворійший осуд як про теологію видав монахійський професор Карло Прантль про середньовічну філософію, заперечуючи загалом її існування³⁾.

¹⁾ Гл. письмо до питомців грецької колегії про школу в Новгородку (1624). Архів Проп. т. 337. л. 237. Збірка митр. А. Шептицького в „Національнм музею“ у Львові, ч. 16121/17.

²⁾ G. Krüger — Das Dogma von der Dreieinigkeit und Gottmenschheit, Tübingen 1905, 259

³⁾ „So müssen wir es allerdings als einen Fortschritt begrüßen, daß aristotelischer und aristotelisch-arabischer Stoff zugeführt wurde; aber es ist damit noch beileibe nicht gesagt, daß es in dieser zweiten Hälfte des Mittelalters etwa irgend einen „Philosophen“ gegeben habe“. Навіть Тома не заслугоє на імя філософа. C. Prantl, Geschichte der Logik im Abendlande, Leipzig 1867, Bd. III, 2.

Св. Тома з Аквіну

Рівно непривітним поглядом, як протестанти і вільнодумці, дивляться на схоластику і незединені теолоґи. Найперше вони пересвідчені, що схоластична богословія стоїть у різкім противенстві до грецької традиції, а тимсамим є вже чимсь згїрдним¹⁾. Суть схоластичної теолоґії лежить в заміні обявлених правд на метафізичні абстракції через філософійне мудрування. Не диво, що в ній намножилоса безліч дистинкцій і смішних квестій. Аристотелівська філософія місто того щоби прояснити Божі правди, як бажали собі схоласти, оповила їх в іще густійшу мраку. Так думає і Бєляєв, Малиновскій, Іванцов Платонов, Сильвестер і др.²⁾.

Той погляд російських учених перейшов і до укр. історій літератури. Не диво, що і наші історики літератури називають схоластичну методу „перестарілою“ і невдачу Київо-могилянської Академії приписують саме її схоластичному напрямови. Вина схоластицизму була, що виходили з Академії слабосильні характери.

„Київська православна Академія була заснована на взірєць єзуїтських колегій і ведена наскрізь схоластичною методою, яка тоді навіть у Польщі була вже перестаріла. Отсим то не диво, що вона не виховала ані одного визначного письменника і ані одного сильного характеру, а натомієць наплодила велику масу учених, що понесли свої услуги в Московщину...“³⁾.

Подібно, хоч обережнійше говорить про київську схоластику М. Возняк, вказуючи на деякі культурні заслуги схоластики, що вправляла і розвивала розум — приучувала до абстрактної думки, усувала тупу ненависть до всього чужого — і т. д. За се вказує на мертву схоластичну форму і псуття характеру одиниць диспутами.

„А що диспути відбувалися без щирого внутрішнього переконання, бо були тільки засобом виявити свій бистрий розум і вміння, найти аргумент для оборони навіть фальшивої засади, звідсіль і виходила велика небезпека на скристалізування характерів вихованців, бо така наука не давала ніякого (!) світогляду

¹⁾ Пор. Tantalides — Παπιστικοί Έλεγχοι, т. II. Κονσταντινούπολει 1850, 281. А. Palmieri — Theologia orthodoxa, Florentiae 1911, 189 сл.

²⁾ Palmieri о. с. 187—191.

³⁾ Іван Франко — Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів 1910, 60.

вихованцям і не виробляла у них постійних переконань¹⁾. Але в тих поглядах не тяжко доглянути деяких суперечностей. І так що до сухої форми, то пересаду в ній здержувала якраз риторика старанням про гарну форму. Стисла льогічність ставила греблю „вишукано краснорічливим балакунам“.

Що до диспут — то мабуть віде не мали вони такого реального ґрунту, як у нас ізза боротьби між католиками і незєдиненими і хто зна, чи сама схолястична метода не зміцнила тодішнього православ'я? Щоби відповідати на строго льогічні аргументи, треба було самому вперед навчитися консеквентно думати і льогічно боронитися. А що між українськими схолястами були мало свідомі і навіть національні ренегати — то чиж вина тут схолястики? Таких було в нас на жаль, і хто зна чи не більше, вихованих вже на „поступовій“ методі...

Треба однак признати, що схолястика прийшла до нас зманірована і не нашла сильних умів, що пхнулиби її вперед.

3. Та легко можна днесь відітхнути, бо сей погляд в головній мірі належить вже до історії²⁾. Почавши від кінця минулого століття, наука крок за кроком — але постійно змінювала свою гадку про схолястику. Показалося ясно, що ті відємні осуди полягали радше на упередженнях і пересудах, як на об'єктивній правді... З вдоволенням можна підмітити, що і в самім протестантським і ліберальнім таборі находимо погляди на схолястику вповні додатні. І так Р. Зеберб, протестантський теолог³⁾ зазначує з признанням, що схолястика звернула бистре око на найвищі цілі людського знання. В ній багато строгої, поважної богословської думки, якої так обильно не подібнемо в пізніших століттях. Що до ориґінальності не можна ніяк рівнати 19-е століття з 13-тим. Але до такого погляду можна прийти тільки через зрозуміння церковних умовин, в яких зродилася схолястика²⁾. Та й справді не

¹⁾ М. Возняк — Історія укр. літератури. т. II. ч. I. Львів 1921, 299. Подібний погляд має і С. Єфремов — Історія укр. письменства, Ляйпціг 1924, 178—187. Суто односторонніми і подекуди зовсім ненауковими треба назвати погляди на Середно-віччя Івана Франка висловлені в творі „Данте Аліґієрі“, Львів 1913.

²⁾ „Eine gerechte Beurteilung der Scholastik kann sich nur aus dem geschichtlichen Verständnis der religiösen, kirchlichen

менш як старинний і новочасний, зміряв і середновічний ум до розв'язки питання про всевіт.

Противно як для Прантля, є для А. Гарнака, протестантського історика догм, схолястика нічим иншим як науковим думанням¹⁾. Звісний німецький філософ-ідеаліст Рудольф Айкен, хоч відказує схолястиці права впливати на модерну думку, признає їй безумовну історичну вартість. Як зразок організації вона є прями мистецьким твором²⁾.

Ще більше похвально як про цілу схолястику висловився Фридрих Павльзен про схолястичні диспути: „Диспутація була без сумніву знаменитим середником до впевнення, присвоєння і вправи в уживанню знання. Вона надавалася, щоби степенувати прихвність знання і зручність у скорім і певнім збагненню чужих гадок і їх відношення до власних. Можна прийняти, що середновічний вчений посідав в обох частях таку вправність, яка ледви чи тепер так легко де найшласьби“³⁾. Тої самот гадки у незедине-

und wissenschaftlichen Verhältnisse, aus denen die Scholastik hervorging, ergeben. Diese Betrachtung führt aber zum Urteil, daß die Scholastik die höchsten Ziele menschlicher Erkenntnis sicher in das Auge gefaßt hat und dass sie mit einem staunenswerten, nie rastenden Scharfsinn und mit treuer Verwertung aller ihr zu Gebote stehenden Erkenntnismittel sich um die Erreichung jener Ziele bemüht hat... Wenigstens auf der Höhe der Scholastik, ist eine solche Fülle ernsten, strengen Denkens und ein solches Mass begeisterter Hingabe an eine grosse Sache in der Scholastik vorhanden gewesen, wie man es nicht in allen Zeitaltern der Geschichte der Theologie findet“. Reinhold Seeberg — Scholastik. Realenc. f. prot. Theol XVII³, 707. Leipzig 1906.

¹⁾ ...Weil die Scholastik eben nichts anderes gewesen ist als wissenschaftliches Denken“. A. Harnack — Lehrbuch der Dogmengeschichte III³, Freiburg 1897, 326.

²⁾ „Also bleibt es dabei, dass was dem Mittelalter genügte, für uns heute nicht mehr auslangt, die wir andere Ansprüche an den inneren Zusammenhang unserer Gedankenwelt stellen müssen“ R. Eucken — Thomas v. Aquin und Kant, Kantstudien VI (1901) 16. „Für seine Zeit war dieses Werk bedeutend und fruchtbar und auch in der Folge der Jahrhunderte hat es für den Zusammenhang des Lebens und für die Disciplinierung der Geister viel mitgewirkt u. gefördert. Also die historische Leistung bleibe bei Thomas wie bei Aristoteles in allen Ehren“ ib. 27. „Die Scholastik ist ein unvergleichliches Meisterwerk der Organisation“. Die Lebensanschauungen der grossen Denker. Leipzig 1904⁵, 277.

³⁾ F. Paulsen — Die deutschen Universitäten. Berlin 1902, 29.

них є теолог Макарій Булгаков, що ставить високо диспути в „Могиллянській Академії“: „Нечого уже говорить о томъ, какъ полезны были диспуты или самыя приготовленія къ диспутамъ для образованія разсудка и уясненія понятій самыхъ студентовъ, которые должны были осмотрѣть и обсудить избранный предметъ съ величайшею подробностію и отчетливостію“¹⁾.

Схолястичні диспути були наче духові турні, де ученики старалися напружити свій мозок і показати свої духові спосібности. Притім вони зближували слухачів до професора. Отже схолястика то не період стагнації філософичної думки.

Слухаючи тих похвал, хибним булоби ідеалізувати схолястику в кожній добі і під кожним оглядом. Де сильне світло, там багато тіни. Як кожда нація в своїм життю, так і кожда наука в своїм розвою має славні часи розцвіту і сумні упадку. Таку долю переживала і схолястика: по золотій добі в XIII століттю прийшли часи зманіровання. Над тим занепадом болять і самі знаменитші схолясти (Gregorius de Valentia, Melchior Canus і др.) та відрікаються її прогрівів²⁾. На ті пересадности і промахи схолястики звертає також виразно увагу Папа Лев XIII в енцикліці „Aeterni Patris“.

Найголовнішою причиною упадку схолястики було мабуть се, що вона, передусім в XV і XVI ст. не старалася вдержати рівного кроку з емпіричними науками і через те замувалася нераз в теоретичні міркування позбавлені всякої реальної основи. Як далеко то посувалося — свідчить се, що оповідають про авероїста Цезара Строні-ого († 1603). Він не хотів дивитися через телескоп на небозвід, щоби не сумніватися в нерухомости небесних тіл³⁾. Denifle⁴⁾ зауважує, що в добі упадку схолястики рукописи св. Отців рідшають, а з тим у парі йде беззмістова пересадна діалектика. Коли ходить знов о кийвську схолястику, то вона мала за

¹⁾ М. Булгаковъ — Исторія кievской академіи, Санктпетербургъ 1843, 60.

²⁾ Пор. Palmieri — op. с. 193—195.

³⁾ Dr. K. Wais — Scholastyka i neoscholastyka. Lwów 1922, 4.

⁴⁾ D. Denifle — Chatelain, Chartularium Univ. Par. Paris III, (1894) IX.

слабі коріння, щоби опертися протестантській бурі, а що Україна була відтята від заходу, тому не могла слідити за живчиком пізнійшої схолястики і з нею відродитися.

Для доповнення погляду спитаймо ще тут, хто то пу- стив схолястику ізза тих частних промахів в таку чорну неславу? Не може бути днесь сумніву, що головна вина тих клевет спадає на гуманістів середних віків, Еразма з Роттердаму і др. Озлоблені на схолястів за їх неклясичну латину, висмівали їх і докоряли їм при кожній і незначній нагоді. До помочі ставули їм відтак середновічні релігійні новатори, які в демагогічний спосіб іще завзятійше накидалися на схолястичних теологів. Перед вів Мартин Лютер, якій чув прямо відразу до „*via Thomae*“¹⁾. Від Лютра одідичили сю ненависть протестанти, а від них незєдинені. В протестантській школі вчилися про схолястику її вільнодумні ученики.

4. Реабілітація схолястики в очах ученого світа на- ступила безумовно в наслідок поглиблення дослідів над її історією, головно католицькими теологами і істориками. Свісні студії показали, що в схолястиці криється за втер- тими формулами стисле думання, за субтельностями — глибина думки, а за шабльоном — багато індивідуальности і психологічного мотиву. Вправді інші квестії займали середновічні уми, з яких многі лежать на периферії ново- часної уваги, але колись були вони пекучими питавнями. Кілько бурливого життя містить в собі пр. такий аверро- істичний спір. Дальше в схолястиці було зрозуміння для емпіричних, природничих наук при тій скромній техніці середновічних лябораторій (Альберт Вел., Роґер Бекон)²⁾.

¹⁾ Папу боронять, каже Лютер „*die päpstliche Lehrer, Prediger, Pfarrherr und Beichtväter, sonderlich aber die Theologi scholastici. Denn solch verdampft Volk tut nicht mehr, denn treibt nur die unträglichen obgenannten Gesetze des Papst in das arme Volk... Denn die scholastica Theologia nichts ist, denn eitel erdicht, erlogen, verflucht, teufelisch Geschwätze und Mönchen- träum und doch damit die armen Seelen unter sich treten*“. Deu- tung der zwei greulichen Figuren, Papstesels zu Rom und Mönch- kalbs zu Freyberg in Meissen gefunden, Sämmtliche Werke, Erlangae 1841. т. XXIX, 4. Поп. Hartmann Grisar — Luther, — Freiburg 1/Br. Bd. I (1911) 66. 108 сл.

²⁾ Dr. M. Grabmann — *Der Gegenwartswert der geschichtlichen Erforschung der mittelalterlichen Philosophie.* Wien 1913, 15 сл.

Минуле схолястики показало, що вона, як напрям і школа науки, може з честю засісти в пантеоні людської культури. Історичні студії над схолястикою показують їй також певний шлях майбутнього розвитку¹⁾.

Багато нагромадженого рукописного матеріалу про схолястику спонукало деяких французьких учених до студій над ними. Пригадаймо собі лиш кілька імен: Amable і Christ. Jourdain, Rousselot, В. Hauréau, L. Delisle (Le Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque nationale). Історичними студіями над схолястикою займалися Albert Stöckl, що написав історію середнов. філософії і Karl Werner, автор кількох монографій про Тома, Суареза і др. Основані Клеменсом Bäumker-ом і видані з гр. Hertling-ом і M. Baumgartner-ом „Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters“ принесли свіжий матеріал і нові погляди. Оригінальні і популярні твори про схолястику видав проф. Мартин Grabmann, що невпинно працює далі на тій полі.

Нове світло на схолястичну добу кинув домініканець Генрих Denifle своїми монументальними творами: „Geschichte der Universitäten des Mittelalters“ і „Chartularium Universitatis Parisiensis“. В них вказав він на умовини схолястичної спекуляції та її зв'язь із цілим культурним життям середньовіччя. З ним працював Ієсусовець Франц кард. Ehrle, заслужений управитель ватиканської бібліотеки. Оба з Деніфлем видавали якийсь час Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters. Berlin (1885 р.) Кард. Ерле написав кілька розвідок про розвій францісканської школи, августинізм і аристотелізм, боротьбу проти Томи²⁾ і ин., якими знимав темний серпанок з тих питань.

Новооснована „Академія ім. Альберта Вел.“ в Кольонії поставила собі рівнож за завдання історичні схолястичні студії.

Коло поправного видання творів францісканських схо-

¹⁾ „Die Scholastik besitzt in der Geschichte ihrer Vergangenheit ihre beredteste Empfehlung und Verteidigung und die sicherste Anleitung zu ihrem Ausbau“. F. Ehrle — Das Studium der Handschriften der mittelalterlichen Scholastik mit besonderer Berücksichtigung der Schule des hl. Bonaventura“. ZfkTh. (1883) 3.

²⁾ „Kampf um die Lehre des hl. Thomas v. Aquin in den ersten fünfzig Jahren nach seinem Tode. ZfkTh. (1913) 266—318.

лястів заслужилося „Collegium S. Bonaventurae“ в Quaracchi. Старанням головно Фіделіса а Fanna і Ігнатія Jeiler-a ¹⁾ видало вірцево твори св. Бонавентури і дещо з писань його ученика Матея з Акваспарти. Медиолянська — Università cattolica здобуває собі рівнож імя в обсягу схолястичних студій. Бельгійськими схолястами занялася льованська школа під проводом Hoffmanns-a і M. de Wulf-a ²⁾.

В Англії працює Оксфордська францісканська школа, яка видала між иншим твори Roger-a, Bacon-a і дещо з John-a Peckham-a, противника св. Томи.

В нинішних часах студії над схолястикою зосереджуються в Римі (Ehrle, Pelster, Pelzer, Xibert) в ватиканській бібліотеці. Легко можна завважити, що Рим стає загалом осередком богословських студій. З погляду на сей живий науковий рух мильно хтось заключавби, що праця над схолястикою завершена. Се щойно початки! Скільки питань пр. про початки впливу Томи з Аквіну та його перших учеників, про Скотову школу, про вік упадку схолястики (Cajetan), боротьбу гуманістів із схолястикою і т. д. жде терпеливо довголітньої праці.

Студії над середньовічною схолястикою незвичайно трудні. Тут треба відгребати припорошені рукописні твори і перегрязати той тяжкостраний матеріал. До глибше задуманих творів печатані джерела вже зовсім не вистарчають. Велику трудність справляють нечиткі рукописи ізза многих скорочень і похибок переписчиків ³⁾.

Та однак та мозольна праця приносить стократні плоди. Вона має широке, не тільки чисто книжкове завдання. Историчні досліди над схолястикою мають неопінене значіння для філософії, а ще більше для теології. Вони прояснили подекуди генезу новочасної філософії (Декарта, Спіноци, Ляйбніца) і деяких її проблемів. Розвій неосхолястики, річ

¹⁾ Гл. Franzisk. Studien — Festnummer zur hundertjahrfeier des P. Ignatius Jeiler (1823—1923) Münster 1924. 1 2 Heft.

²⁾ Les philosophes belges — Louvain. Цінні е професора в Фрибургу P. Mandonnet-a праці з часів св. Томи Siger de Brabant et l' Averroisme latin au XIII-e siècle.

³⁾ Добре завважив се кард. Ерле: „I dotti sono raramente calligrafi ed i calligrafi raramente dotti“. Lo studio dei manoscritti, Gregorianum (1922) 202.

ясна, йде в парі з пізнанням її минулого. Для богослова відкрилися нові свідчення з передання і цікаві дискусії над многими квестіями.

На кінець для української схолястики мають сі студії переломове значіння. Можна легше підійти тепер до наших схолястів, яких творів майже ніхто ще не старався простудіювати, порівнати стан науки в нас з розвитком на Заході і *sine ira et studio* сказати про заслуги нашої схолястики об'єктивне слово.

Ювілейний обхід є усвідомленням ваги студій над схолястикою, її реабілітації, рекапітуляції дотеперішних здобутків і скріплення в надії на світлу будучність. Відрадним об'явом її впливу і значіння був виступ представника схолястики о. Августина Джемеллі, францісканина і ректора катол. медіол. універ. на інтернаціональнім філософичнім конгресі в Неаполі в маю 1924 р.¹⁾

II. Поняття схолястичної теології і її перші завязки

1. Слово схоляст, схолястика походить від грецького *σχολή* — час вільний від занять і посвячений науці. Звідси схоляст означав учителя і ученика *artes liberales*, і пізніше — в середніх віках — того, що в школі займався філософією і теологією. Хоч що до дефініції схолястики нема днесь згоди між істориками, то все таки в схолястичній теології можна вибрати головні прикмети, які її ціхують і на що загально всі годяться.

1) Найперше схолястична теологія се наука втворена в школі. Підчас коли в наших часах між школою і наукою звязь розвільнилася, то колись була вона далеко тіснішою. В своїй основі спочивала схолястична теологія на філософії Аристотеля. 2) При її помочи старалися схолястичні теологи пірнути розумом у правди віри, їх проникнути, скільки змога, зовсім не думаючи забиратися до розвязки таїнств. Крім сего її завданням є погодити об'явлення з розумом — чому і в що маємо ві-

¹⁾ Вже давніше признавав R. Eucken: „So verdient es allgemeine Beachtung, dass der Thomismus heute immer mehr von einem defensiven Verhalten zu einem offensiven übergeht“. Thomas v. Aquino und Kant. Ein Kampf zweier Welten. Kantstudien Berlin (1901.) VI, 1.

рители? 3) З сим старанням лучиться инше, а іменно систематично упорядкувати всі правди віри та розв'язати підношені проти них закиди. Те, що в ріжних отців при ріжних нагодах і в ріжних трактатах було сказане більше або менше ясно, то в схолястичній богословії уняте в одну гармонійну, льогічну цілість. 4) До осягнення сеї ціли послугувалося поправною і стислою термінологією і загалом сворідною технікою (силльогізм), навченою в Аристотеля.

Хоч схолястична теологія розвинулась щойно в середних віках, то всежтаки вона супонує вже патристичну¹⁾, в якій вже можна доглянутися сильно розвинених схолястичних зародків.

Найбільше філософійно обдарованим народом були Греки. В них кожда система дає сворідний оригінальний погляд на дійсність. У Греків також правди, які саометно пізнає людський розум (причиновість, головні етичні засади, об'єктивність змислових вражінь і т. д.) стали предметом філософійного оброблення. Загалом природне пізнання завдяки Плятонови і Аристотелеви осягнуло найбільшу висоту²⁾. Християнство ублагороднило аристотелівську філософію, вивіяло з неї полову і усовершило пізнання деяких тяжких правд (істнування Бога, субстанціяльність душі, позагробове життя і т. д.) Систему Стагірита вибрали християни не тільки з природного опортунізму, що оружем ворога найбільшійше боронитися, але тому, що він найкраспе надавався до зрозуміння і розвинення правд віри. Особливо помічною стала вироблена термінологія (*οδοσία, ἐπιστοαίς*

¹⁾ „Die Scholastik aber beginnt erst dort, wo die positive Theologie aufhört; indem sie den Inhalt, welchen die positive Theologie auf jene Weise aus den Quellen der Offenbarung ermittelt hat, mit der Spekulation bearbeitet, sowohl um weitere Erkenntnisse zu gewinnen, als auch um die schon gewonnenen tiefer und vollständiger aufzufassen“. Jos. Kleutgen — Theologie der Vorzeit, Münster IV (1873²), 28.

²⁾ „Es war das Höchste, was die reine natürliche Denkkraft erreichte, wie die griechische Kunst seiner Epoche im Reiche des natürlich Schönen: beides Normen von bleibendem Wert für die weitere Entwicklung der Menschheit“. Fr. Ehrle. S. J. — Grundsätzliches zur Charakteristik der neueren und neuesten Scholastik. Ergänzungshefte zu den Stimmen der Zeit. I. R. 6. H. Freiburg i/Br. 1918, 3.

і т. д.). „Філософія виховала“ каже св. Климент Александрійський — „грецький нарід для Христа, як закон виховав Жидів“¹⁾.

2. Примінення грецької філософії в науці віри стрічаємо досить вчасно. Ся робота слідна передусім в александрійській школі, в якій властиво розпочинається богословська наука. Климент Александрійський береться до питання про відношення розуму до віри. Він картає деяких вірних, що не хочуть вчитися філософії й діалектики і роздумувати, а знати йно чисту віру. Вони подібні до виноградара, що, не плекаючи лози і вітей, хотівби мати грозна²⁾.

До систематизації правд віри забрався Ориген в творі *Περὶ ἀρχῶν*³⁾, даючи першу синтезу богословської науки. Велику ерудицію діалектичну видно в св. Атаназія і всіх трьох Каппадокійців у тринітарній науці. Великим зміслом для спекуляції і систематизації відзначався св. Кирило Александрійський, якого звать навіть найбільшим схолястом зі всіх Отців⁴⁾.

Коли в александрійській школі переважала ще платонівська філософія зі своїм ідеалістичним полетом, то противно антиохійська (Діодор з Тарсос, Теодор з Мопсвестії, св. Іван Хризостом), що держалася радше реального змісту св. Письма, стала звертатися до Аристотеля, тимбільше, що на нїм оперлися були Несторіяни і Монофізити. Від VI ст. з Леонтієм Византійським († коло 543) Стагірит опановує зовсім грецьку патристику. Наглядним доказом сего є твори св. Івана Дамаскина († 750)⁵⁾. Він перший зібрав увесь теологічний матеріал в одну цілість, долучуючи як пропедевтику аристотелівську філософію — головно термінологічні пояснення. *Πηγή γνῶσεως* Дамаскина було для Сходу тим, чим пять століть опісля *Summa* Томи для Заходу. Твір ділиться на три часті: В I поданий огляд філосо-

¹⁾ Strom. I, 5. MSG 8, 717.

²⁾ ib. I, 9. MSG 8, 740.

³⁾ MSG 11,

⁴⁾ Prof. Dr. M. Grabmann — Die Geschichte der scholastischen Methode, Freiburg i/Br. I (1909), 88.

⁵⁾ „Durch den grossen Einfluss dieses Mannes auf die Nachwelt wurde das Studium des Aristoteles... völlig in den Schulen herrschend“. I. Hergeröther — Photius, Patriarch von Konstantinopel, Regensburg II (1867) 327 сл.

фійної термінології після Аристотеля, Порфирія і Аммонія. Там також приходить ославлена без причини теза: *philosophia theologiae ancilla*; *Προλεί δὲ καὶ τῇ βασιλίδι ἀβραῖς τοῖν ἐληγετέοθαι*.¹⁾ В II вичислені 100 вресей як історичний вступ. III часть то властива догматика, яка розпадається знова на чотири книги: В першій бесіда о триединім Бозі, в другій про сотворіння, в третій і четвертій про воплощення. В тій останній говориться і про тайни і про останні річи. Та сей поділ теології не походить від Дамаскина, але зроблений після Петра Льомбарда²⁾. Оригінального не дає сей твір багато, а є він радше вислідом праці попередних століть.

До VIII ст. грецька теологія має характер більше полемічний оборонний перед вресями, а тимсамим є вона не систематичною. *Πηγή γνώσεως* було під тим оглядом великим кроком в історії теології і філософії і воно носить на собі виразне знамя схолястицизму. Нема нині жадного сумніву, що в византійській імперії церковна культура далеко перевисшала західну. Греки розвинули високо розуміння правд віри. Ті гіганти теологічного ума як Атаназій, Василій, Григорій, Хризостом остануть на все ясною славою Сходу. Та дивна річ, розвій східної теології припинився. Роздори і упадок византійської держави, брак церковної єдности — так конечної до розцвіту правдивої теології і дальше зубожіння орієнтального клиру під правлінням Турків, пхнули східну теологію стрімголов у запад³⁾.

Сей здобуток грецького богословського ума переняли середновічні схолясти. Вправді першим отцем в середновіччю був завсе св. Августин, але нема сумніву, що і грецькі вітці дали сильний бодець схолястичній теології. Твори східних стців знані були на Заході переважно з фльорілегій в фрагментарнім перекладі Руфіна, Евстатія, Аміяна і Муціана. Грецький вплив на латинську схолястику починається властиво в XII ст. з перекладом „О православній

¹⁾ MSG 94, 532.

²⁾ Rauschen — Wittig, Grundriss der Patrologie, Freiburg i/B. 1921, 313.

³⁾ Пор. о. Й. Сліпий — Pontificium Institutum Orientale, Нива (1921) 302.

вірі“, третьої часті Дамаскинового „Джерела пізнання“, яке зладив Іван Бургундій з Пізи († 1194).

З Дамаскина пізнав Захід деякі основні правди аристотелівської логіки, онтології, психології і етики¹⁾. В теології дістали схоласти через Дамаскина новий матеріал (в науці про пресв. Тройцю і в христології) і навчилися ясно означати і усталювати термінологійні вирази²⁾. Через те очевидно вплив на схоластичну спекуляцію зростав і рівночасно скріплявся в теології традиційний доказ *ex auctoritate*.

Сю звязь і безпереривність треба мати на бачній увазі з огляду на згадані погляди незєдинених теологів, що ставлять схоластику як щось ворожого східній традиції. Вправді про зависимість схоластів від грецьких Отців наука не сказала ще свого останнього слова, але самий факт признають нині всі проти Ehrharda безумовно. Спір іде радше про ширину впливу. Рівнож і протестанти признають лучбу схоластики з грецькою патристикою³⁾.

¹⁾ „Er hat der abendländischen Scholastik gewisse Grundbegriffe der aristotelischen Logik und Ontologie, sowie wichtige Bestandteile der Psychologie und Ethik des Stagiriten vermittelt und hat dadurch auf den Entwicklungsgang der mittelalterlichen Philosophie eingewirkt“. Johannes Hessen — *Patristische und scholastische Philosophie*. Breslau 1922, 41.

²⁾ „Hierdurch (перекладом Дамаскина) ist der Scholastizismus der ausgehenden griechischen Patristik mit der lateinischen abendländischen Scholastik in Berührung getreten und hat in diese neue methodische Gesichtspunkte und Anregungen wie auch neue Materialien eingeführt... Von Petrus Lombardus, Gundulphus, Johannes Cornubiensis usw. an bis in die Zeiten der Hochscholastik begegnen wir fort und fort Zitaten aus der Schrift „De fide orthodoxa“ und Äusserungen der Hochschätzung für deren Verfasser“. M. Grabmann — *Die Geschichte der scholastischen Methode*, Freiburg i/Br. II (1911) 93—94. — „Ja auch für die lateinische Scholastik wird er (Joh. Dam.) eine nicht unwichtige Quelle, seitdem Burgundio von Pisa im 12. Jht sein Werk ins Lateinische übertrug“. Clem. Bäumker *Die patristische Philosophie — Allgemeine Geschichte der Philosophie* (Kultur der Gegenwart I. Bd Leipzig — Berlin 1913, 298.

³⁾ „...Alle wissenschaftlichen Entwicklungen des Abendlandes im Mittelalter [sind] lediglich eine Fortsetzung dessen, was die griechische Kirche in sich teils schon erlebt hatte, teils noch immer in schwachen Bewegungen erlebte“. A. Harnack — *Lehrbuch der Dogmengeschichte* III¹, 331.

III. Погляд на добу перед Томою (від IX-ого до половини XIII ст.)

1. Коли ще на Сході наука цвила в повній силі, на Заході бушували вже кочівничі орди вандрівних народів і нищили клясичну культуру. Старі школи майже зникли з лица тої землі. Щойно в VII і VIII ст., коли осіли номади і зачали кристалізуватися мирні державні умовини, стала з ними відживати давна культура. На перше місце вибивається франконська держава. Але ще передше найшло захист і тліло наукове життя на британських островах (Англія, Шотляндія і Ірляндія). Від IV ст. ширилося там християнство. В 669 р. після папа Віталіян двох учених монахів в цілі організації шкільництва — Теодора з Тарсос і Адріяна з Африки. Вони оснували там школу на старий зразок і вчили метрику, астрономію і арифметику та грецької і латинської мови ¹⁾. З тої школи вийшов Beda Venerabilis († 735) і її вплив поширився небагом на франконську державу. Карло Великий взявся поважно до заснування наукових огнищ і тим дав почин середовічній схоластиці. З поміж його реставраторів шкільництва вибивається Алькуїн (735—804), що побирав науку в Йорк, де вчив колись Беда. Карло Вел. покликав його на світ двір. Найславніша школа, яку оснував, була в Тур (Tours). Праці писані Алькуїном (*De dialectica*, *De animae ratione* *De fide sanctae et individuae trinitatis libri tres*²⁾) мають характер наскрізь компіляторський.

Наука пішла по давньому плянови, який ціхує цілу схоластику. В школі вчили *artes liberales*, і так в триліттю (*trivium*) граматику, риторіку і діалектику. За се в чотироліттю (*quadrivium*) кладено вагу на математичні і природописні науки (арифметику, геометрію, музику і астрономію³⁾). Книжок уживано старих, о скільки можна було їх де вигребати, бо бібліотеки були вбогі. Та з часом кате-

¹⁾ Quodisque hodie supersunt de eorum discipulis, qui Latinam Graecamque linguam aequae ut propriam in qua nati sunt, norunt“. Beda, *Historia eccl.* IV, 2. MSL 95, 174 A. Pop. Schultze, *Die Bedeutung der irischen schottischen Mönche für die Erhaltung der Wissenschaft.* Zentralblatt für Bibliothekswesen 1889.

²⁾ MSL 100—101. ³⁾ Гл. Otto Willmann — *Geschichte des Idealismus*, Braunschweig 1896, 416—419.

цральні і монаші книгозбори росли і давали змогу посугути розпочату науку вперед.

В діалектиці вчили логіки і диспутування після Аристотеля і Порфірія, якого нецілого знали з Боетія. Се був завязок філософійних студій. По укінченню *artes liberales*, які становили підготовчий курс, розпочиналася теологія. Богословські науки йшли після св. Августина. Його теологічним дорібком одушевлялися і вдовольнялися многі віки. Бо гіппонський єпископ приковує увагу читача і аналізою і синтезою і інтуїційним уяттям правд віри і логічними виводами і психологічною обсервацією. Від нього навчилися схоласти поважати авторитет Церкви і її передавання ¹⁾ і рівночасно розумом вглублюватися в обявлення ²⁾. Своім, наскрізь універсальним і бистрим умом обняв він всі знання річи і глибокістю майже всі догматичні (екклезіологія, наука о Пр. Тройці, христологія, сакраментологія) і біблійні квестії. Не диво, що весь Захід був засіяний його творами. Св. Августин, то найзнаменитша індивідуальність в старинній історії Церкви.

В IX ст. вибивається на овид замітна своєю оригінальністю постать Івана Скота або Ернундуса (з Ірландії † 877). На дворі Карла Лисого вів він школу і розвинув живу літературно-наукову діяльність. В першій мірі оперся він на св. Августина, а що знав і по грецьки, то перевняв багато поглядів з грецької патристики, з якої перевів на латинське Діонізія Псевдоареопаріта (*De divinis nominibus*) і Максима Ісповідника (*Ambigua*). Найбільшим його твором є „*De divisione naturae divinae* ³⁾), в яким нуртують панте-

¹⁾ „*Ego vero Evangelio non crederem, nisi me catholicae ecclesiae commoveret auctoritas*“. *Contr. ep. Manichaei, quam vocant fundamenti*, c. 5. MSL 42, 176. „*(Patres) quod credunt, credo; quod tenent, teneo; quod docent, doceo; quod praedicant, praedico*“. *Contr. Julian. I*, c. 5. 20 MSL 44, 654.

²⁾ *Disputationis disciplina ad omnia genera quaestionum, quae in Litteris sanctis penetranda et dissolvenda plurimum valet. (De doctr. christ. II c. 31, 48. MSL 34, 58)*. „*Philosophi autem, qui vocantur, si qua forte vera et fidei nostrae accomodata dixerunt, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt, sed ab eis etiam tanquam iniustus possessoribus in usum nostrum vindicanda*“, *ib. c. 40, 60. p. 63*.

³⁾ MSL 122, Поп. Dr. J. Slipuj — *Die Trinitätslehre des byzantinischen Patriarchen Photios*. Innsbruck (1921), 83 сл.

істинні погляди. Світ сотворений з нічого, а радше вийшов з Божого нутра, до якого знова поверне. До пізнання Пр. Тройці можна після него дійти розумом.

2. Серед нових неспокоїв (напади Норманів, Мадярів, Сараценів), наука мусіла знову шукати притулку головно в монастирських мурах і ждати весняного сонця XI ст. По тім застою науковий рух знову відживав, починаються філософічно-теологічні спори, які зачали діялектики з тривієм. Були се вандрівні, часто світські люди, що маючи нагоду в навчання діялектики до мудрування (і граматика, що займається словами, пособляла сему) посувалися не раз в своїм критиканстві до оспорювання правд віри і голошення ересей. Так пр. Беренгар († 1088) заперечив пересуществлення в Пресв. Евхаристії, тому що на його думку воно противиться розумови. XI ст. знаменує отже напруження між філософією і теологією, розумом і вірою.

Якраз тоді підняли клич реформи монахи в Кліні (Cluny). На чолі станув папа Григорій VII. Між иншими домаганнями двигнено відділення влади духовної від світської.

Тоді також Петро Даміані († 1072)¹⁾, надворний папський богослов, обстоював думку відділити світські науки від теології, а вжеж найбільше діялектику, щоби не надуживано її проти віри. Але щож, Даміані поборюючи діялектиків, мусів сам хоч-нехоч послугуватися нею.

Між діялектиками повстало з самого початку ізза спору про *universalia* (*genus et species*) два напрями, реалістичний і номіналістичний. Вже Порфірій ставив собі питання, чи рід існує і оставив його нерішеним. Боетій завважує в коментарі до категорій, що розводиться не над річами, але словами. Іван Еріюгена вчив Плятонів реалізм: Рід існує *ante rem* як вічні ідеї — і той погляд панував по школах. Та номіналісти винайшли в Боетія, що Аристотель був мабуть противної гадки, але до властивого його погляду ізза незнаних творів не дійшли і попали в другий

¹⁾ MSL 144—5. Той сам напрям заступав відтак більше умірквано Lanfrank, MSL 150. Пор. Dr. M. Baumgartner — Grundriss der Geschichte der Philosophie der patristischen u. scholastischen Zeit, Berlin 1915, 245.

екстрем: Загальним поняттям не відповідає в дійсності ніщо, є тільки одиниці, осібняки. Поняття то умова, суб'єктивна сполука подібних осібняків, се *conceptus rationis, flatus vocis, nomina*. Звідси звуться номіналістами. Головним їх вождем був Росцелін з Компієнь (*Compiègne* † 1126). Своє номіналістичне толкування переніс він на Пр. Тройцю: не може бути спільного ества і одної натури в Бозі, лиш три відрубні особи; одність родова є чисто понятєва. З твердження *tres personae, tres res*, слідують *tres dii*, отже тритеїзм. Церков відкинула його науку як еретичну в *Soissons* 1092 р., через що твори його знищено і про його аргументацію довідуємося тільки через Анзельма і Абелярда.

Проти Росцеліна виступив глибоко релігійний і високоспісбний св. Анзельм († 1109). Родився в Горішній Італії в Аоста (коло 1033), перейшов Бургундію, Францію і задержався в Нормандії у Лянфранка. В Бек вступив до Бенедиктинів і зістав відтак архієп. в Кентербірі (*Canterbury*). Хоча слухав у Лянфранка повздержливих осудів про діялектику, про відділення теології від філософії, то переконався небаром сам, що такий стан неможливий. Напір Маврів, слухи про закиди з Орієнту показували, що боронити правд віри можна супроти них в першій мірі розумом. Та й згага пізнати розумом правди віри непокоїла не лише неспокійних духів і очайдухів, але й поважні, віддані вірі уми. Треба отже було конечно шукати лучби між вірою і філософією. І в своїх творах ¹⁾ показав св. Анзельм дорогу для сеї праці і став справжнім батьком схолястики: *Neque enim quaero intelligere, ut credam, sed credo ut intelligam. Nam et hoc credo, quia nisi credidero, non intelligam* ²⁾, Треба вірити і при помочи науки зрозуміти обявлення, о скільки можна. Річ ясна, що компетенція ума в пізнанню тайн віри тим іше далеко не була означена. Се щойно зробили Альберт Вел. і Св. Тома. Анзельмовій засаді просвічує надія на можливість вглянути розумом в обявлені правди і поступ в тім напрямі. Кантуарійський єпископ мав велику пошану до св. Отців і читав їх пильно, передусім св. Августина і не обмежувався на вибиранню сентенцій, але передавав їх передумані в новій концепції.

¹⁾ MSL 158—9. ²⁾ *Proslogium* 1. MSL 158, 227 BC.

Вдержання рівноваги між переданням і розумом цілу його творчість.

В творі „*Cur Deus homo*“¹⁾, поставив св. Анзельм теорію задоситьвчинення через воплощення. Бозконечна обида Бога мусить бути змита найстрашнішою карою. Прощення провини Адамової без покаяння протривить Божій справедливості. Рід людський не міг сам задоситьвчинити — хіба карою в пеклі. Оставалося, щоби Син Божий дав задоситьвчинення Богови.

Популярним є його хибний онтологічний доказ на існування Бога: Мусить існувати найсовершенніше Єство, понад яке не можна собі совершеннішого подумати. Бо якщо не існувало би таке найсовершенніше Єство, то таке саме, але існуюче, було би ще совершенніше. Отже подумане найсовершенніше Єство мусить існувати²⁾. Св. Анзельм переочив тут, що *a posse ad esse non valet consequutio*. Подуманий стан далеко не є ще дійсністю.

Заколот діялєктичний не вгавав і в XII ст. Коли номіналісти обстоювали тільки реальність осібняків, а в поняттю бачили йно подібні прикмети існуючих річий, то реалісти аргументували в инший спосіб: Наука оперує поняттями. Але та сама наука займається дійсністю, отже поняття є дійсні. Ціла акція зосереджується коло трьох імен: Абельярда, св. Бернарда і Гільберта Порретанського³⁾.

Абельярд († 1142), то живий, рухливий, все неспокійний дух, імпульсивна, пристрастна і честилюбива натура. Вже як ученик пірвався легкодушно до пояснення пророцтв Езехіїла, а в пізнійшій віці брався нераз з умним успіхом до вияснювання правд віри. Як з одної сторони, будучи гарним з вигляду, палким бесідником і ще зручнішим діялєктиком, зеднував собі легко симпатію в оточенню — так з другого боку через своє критиканство попадав легко в конфлікт. Учив по різних містах, але всюди коротко. В часі учителювання розпочав був любовний роман з своєю ученицею Гельвоїзою, який скінчився обоїльною неславою.

¹⁾ MSL 158, 359 слл.

²⁾ Proslog. c. 2—3.

³⁾ Th. de Régnon S. J. — *Études de théologie positive sur la Sainte Trinité* — 2-e série. Paris, *Théories scholastiques* Paris 1892, 54—108.

В боротьбі діалектичній станув проти номіналістів, але небавом проголосив свій концептуалізм: Між дійсністю і словом є поняття — *conceptus*. Дійсній річі можуть відповідати різні поняття. Сим розумованням загнався він, подібно як Росцелін, в тринітарну науку. Одному Богови, каже Абельярд, відповідають три поняття: Могучости (Отець), Мудрости (Син), Любови (Дух Св.)¹⁾. Поганські філософи також дійшли до пізнання Пр. Тройці.

Ся наука викликала рішучу опозицію, якою проводив св. Бернард з Клерво († 1153), вдумчивий містик, а рівночасно і наскрізь активний характер. Він є основником середньовічної містики. Покора і любов Бога є конечні до містичного піднесення духа²⁾. Щойно тоді чоловік зноситься до найвищого пізнання правди. Найвищим знова ступенем розважання є екстаза³⁾.

Бернардова особа мала великий вплив на публичну католицьку опінію. Він упімнув його по дружньому, а що се не мало успіху, тому був змушений виступити зовсім явно і отверто⁴⁾

Справа очевидно опинилася на соборах і церква два рази осудила Абельярда, який прирік справити свої твори. Але небавом його все слаба воля улягла намові підхлібників і він визвав св. Бернарда на диспуту в Сен (Sens), та там стратив відвагу і вибрався з апелем до папи. По дорозі заїхав до монастиря в Кліні, де монахи відвели його від того наміру і він вступив до чина і помер як монах в St. Marcel sur Saône, поєднавшись з Церквою і Св. Бернардом. В своїм життю поповнив не один промах, але на дні його душі тліла все іскра любови до Христової віри. Абельярд посідав безперечно могучий вплив на сучасників. Як бистрий диспутатор нераз запускався поза межі філософії в богословську область. Найбільшою його хибю було се, що

¹⁾ MSL 180, 1171.

²⁾ De gradibus humanitatis et superbiae MSL 182, 943 A.

³⁾ De consideratione ib. 806 C.

⁴⁾ Dilexi et ego eum, et diligere vellem, Deus testis est: sed in causa hac nemo unquam proximus mihi erit, vel amicus. Nec secreta commotione seu correptione malum hoc attendandum est, quod ipso se prodente, tam publicum factum est. ep. 326. MSL 182, 532 D.

хотів поставити правди віри на раціоналістичну основу. За се в заслугу треба йому вмінити, що своєю симпатією до світських наук — а ще більше до старинної філософії улекши в дорогу арабській і аристотелівській літературі до схоластики. Крім сего своїм твором „*Sic et non*“¹⁾, де зібрав мнимо противорічні гадки в теології, запобігав сервілістичному розумінню свідочств і спонукував до критичного розбору трудностей²⁾.

По програній номіналістів прийшла черга на реалістів. На соборах в Soissons і Sens вони раділи і притакували з вдовolenням осудженню Абельярда, який приймаючи за суд, звернувся до Гільберта Поретанського зі словами: *Tunc tua res agitur, paries dum proximus ardet*:³⁾. І справді небавом сповнилися його віщі слова.

Гільберт, то тип середньовічного реаліста, спокійний, понурий як готицькі храми в полутінку, в своїх поглядах неясний. Вчився довго і в многих професорів, накінець в солідній єпископській школі в Ляон (Laon) в Анзельма і його брата Радульфа, перенятих традиційним духом. Там пізнав Абельярда, але з ним мало зносився. Науку брав дуже поважно, за се Абельярд шуткував собі не раз з учителів.

З Ляон пішов Гільберт до Парижа на вчителя, а відтак родинне місто Пуатіє (Poitiers) просило його обняти там школу, чого він піднявся. Внедовзі став він в Пуатіє єпископом. В проповідях про Пр. Тройцю збудив він підозріння в своїх архидіаконів Арнальда (якого прозивали ізза пересадної поваги „*qui non ridet*“) і Кальона. Вони обвинили єпископа, а до них прилучилися ще Петро Ломбард, Роберт з Мелюн і св. Бернад. Щойно на соборі в Раймсі 1149 узнано погляди Гільберта за єретичні. Він приймав реальну різницю між божеством т. в. природою Божою і особами Божими. Суть (*essentia*) Божя не є Богом, але формою, через яку є Бог (*forma, qua est Deus*)⁴⁾.

¹⁾ MSL 178, 1330 сл.

²⁾ Ввиду сего твердить Dr. Fr. Rüsche — (Aus mittelalterlicher Geisteswerkstatt; Theol. u. Glaube. 1922, 140.) „Anselm gab der Scholastik das Programm, Abälard die Methode“.

³⁾ Gaufridi — Vita Bernardi III, 5. MSL 185, 312.

⁴⁾ MSL 185, 595—618. „Als Realist musste Gilbert sagen: das universale — die menschliche Wesenheit, ist dasjenige,

Ся форма є одна, навпаки forma quae є трояка, питома трьом особам. Звідси закидали йому quaternitas, єство Боже і три особи.

Гільберт піддався судови і прирік справити свої твори. На оправдання тих єресей можна сказати се, що термінологія мимо вложеної в ню великої праці не була ще твердо усталена.

3. Одно з найбільших завдань, яке сповнила схоластика є усистематизування філософічного і теологічного знання. Ся праця слідна вже в патристичних часах у фльорілегіях. І так від V ст. збираю на якусь тезу досадні вискази і гадки (*уїдмаі* — *sententiae*) та змістові речення зі св. Письма і традиції. З грецьких знана є „*Doctrina Patrum*“ видана проф. Дікампом. На Заході перший Св. Проспер Аквитанський зібрав 392 ріжних гадок з Августина „*Sententiarum ex operibus S. Augustini delibatarum Liber*“, відтак Ізидор з Севілли, Таус і др. Від Абельярда ся література дуже поширилася задля систематичного поділу, уживано радо „Сентенцій“ в школах. Найпочитнішими були Сентенції Петра Льомбарда.

Коли Абельярд здобув уже був собі голосне імя в Парижі, тоді вибрався на париський університет з Льомбардії студент Петро з порученням від еп. з Люкки до св. Бернарда. В Парижі укінчив він студії, був магістром і на кінець вибрано його там єпископом († 1164). Його „*Sententiarum libri quatuor*“¹⁾ стали підручником для кількох століть аж доки не виперла їх Сумма св. Томи. Мабуть по св. Письмі Льомбард найшов найбільше коментаторів.

Твір попереджас прольог. „*Cupientes aliquid de penuria ac tenuitate nostra cum pauperula in gazophylacium Domini mittere, ardua scandere, opus ultra vires nostras agere prae-*

wodurch der Einzelne ein Mensch ist, aber sie ist nicht der Mensch selbst; sie ist die forma, *qua* est homo, nicht die forma, *quae* est homo; sie ist nicht ein Mensch, aber die Matrix aller Menschen. Gerade so, fuhr er fort, verhält es sich auch bei Gott. Die göttliche Wesenheit ist dasjenige, wodurch Gott ist, aber sie ist nicht Gott selbst; sie ist die allgemeine forma, *qua* est Deus, nicht *quae* est Deus“. Carl Joseph von Hefele — Conciliengeschichte, Freiburg i/Br. 1886². V, 505.

¹⁾ MSL 192, 521 сл.

sumpsimus“. Сим твором хоче він подати зрозуміння правд віри і протиставити його тим, що свої погляди ставлять вище об'явлених правд. Своєю гадку між поглядами традиції не висуває він наперед і не думає переступати зачеркнену ними границю. Зібрання висловів св. Отців уважає він потрібним „ut non sit necesse quaerenti librorum numerositatem evolvere“. Накінець бажав, щоби він найшов не тільки читачів, але й критиків. Сентенції діляться на 4 книги. В першій розводиться о Бозі, його свійствах і Пр. Тройці. II кн. обнимає сотворення і первородний гріх, III науку про відкуплення, чесноти і гріх. IV про тайни і останні річи. Тому, що св. Івана Дамаскина знав він тільки з 8 початкових глав „Fides Orthodoxa“¹⁾, поділ його є самостійний. За Льомбардом йшли в поділі Александер з Гельс, Альберт Вел., Бонавентура і другі. Щойно Ульріх з Штрассбурґа і св. Тома змінили в дечім розложення матерії.

Причин тої великої популярности, якою тішився Льомбард в середновіччю було більше. Найперше він зарадив загальній тоді потребі уняти в органічну цілість увесь теологічний матеріал. Дальше магістер Сентенцій, як загально звать Льомбарда, держався всіми признаного авторитету св. Августина. При тім царює в його творі науковий спокій, благородна уміркованість в критиці, певність в уняттю і зглядна прозорість поділу. Сі прикмети і передусім апробата лятеранського собору²⁾ запевнювали магістри на довгі часи поводження в школах і тим зробили з Сентенцій епохальну книжку³⁾.

Перебігаючи оком передтомістичну добу, не можна поминути в теологічній творчости чина Августинців-еремитів, який недалеко Парижа мав монастир св. Віктора. З нього вийшли знамениті богослови, що творять осібну школу, основану реалістом Вільгельмом з Шампо (Champre-

¹⁾ Поп. I. Ghellinck — Les oeuvres de Jean de Damas en occident au XII-e s. Rev. des questions histor. t. 88, 149—160.

²⁾ „Nos autem sacro approbante Concilio, credimus et confitemur cum Petro Lombardo“. Denzinger Ench. symb.¹⁰, n. 432.

³⁾ Поп. Scheeben — Dogmatik I, 427. Dr. K. Werner — Der hl. Thomas v. Aquino, Regensburg (1858) I, 312 сл. M. Grabmann — Geschichte der schol. Methode, Freiburg i/Br (1911) II, 404—407.

аух † 1121). Замітна вона тим, що ввійшла в тісну звязь з грецькою патристикою. Головними представниками є Гугон і Рихард.

Гугон († 1141) син саксонського графа, мав основне загальне образование і цікавився містикою, теологією і світськими науками, його „Didascalion“ — теорія семи вільних мистецтв, становить наче пропедевтику до богослов'ї, яку знова розвиває в „Summa sententiarum“ і в найважнішій своїй творі „De sacramentis fidei christianae“¹⁾. Склонний з природи до містичного роздумування, клав він малу вагу на строгологічну докладність.

Те саме недомагання слідне і в Рихарда († 1173). Хоч він віддавався тільки теології, то праця його носить рівнож знамя богомислення. Рихард багато вчитувався в твори філософічні і св. Отців як латинських так і грецьких. В доказах на існування Бога виходить він з досвіду²⁾. За Вальтера († 1180), який усунув з теології діалектику і філософію, школа Святівікторинська упадає³⁾.

За вихованка Святівікторинської школи можна до певної міри уважати і Александра з Гельс (doctor irrefragabilis † 1245). Він розпочинає ряд найславніших схолястів Альберта, Томи, Бонавентури і Скота. Вже був архідяконом одної з англійських церков, коли любов до науки потягнула його до Парижа. В приятних зносинах стояв з Святівікторинцями і наглядна тому в него залежність від Рихарда. Як професор париського університету вступив він 1222 р. до Францісканів, продовжуючи відтак свою вчительську діяльність.

На бажання папи Інокентія IV видав Александер свої виклади: *Summa universae theologiae*. Сей загальний наголовок носили філософічні, догматичні і канонічні твори, передусім почавши від XII ст., в яких пробивалося самостійне і систематичне опрацювання предмету автором. За

¹⁾ MSL 176, 183.

²⁾ Sic sane ex his, quae videmus, ratiocinando colligimus et ea esse, quae non videmus. MSL 196, 894. (De trinit. I, 8).

³⁾ Діалектика для Вальтера була річ диявольська. В тім зміслі писаний є його твір „Contra quatuor Labyrinthos Franciae“ (т. є. проти Абельярда, Гільберга, Ломбарда і Петра з Пуатіє“). MSL 199, 1127 слл.

се сентенції були більше компілятивною роботою і виключно богословського догматичного змісту ¹⁾.

Св. Тома високо ставив Александра, бо його Сумма перевищала систематикою всі попередні. Doctor irrefragabilis наводить обильні цитати зі св. Отців, латинських і грецьких. Часто покликується він на Сумму визначного схоляста Препозитива (Präpositinus de Cremona † 1230), з якого переписує і цілі уступи. Він узглядає також науку Аристотеля.

Вже як сучасників Аквіната треба назвати для доповнення представників оксфордської школи: Robert Grosseteste († 1253) і Roger Bacon († 1294). Ся школа клала вагу на біблійні студії і емпіричні науки. Тому плекала природописні і лінгвістичні студії. З тої школи вийшов і противник Томи, бистроумний Іван Дунс Скот (ур. коло 1270).

¹⁾ Пор. Dr. M. Grabmann — Einführung in die Summa Theologiae des hl. Thomas v. Aquin, Freiburg i/Br. (1919) 3 сл.

о. Др. Йосиф Сліпий

В. Тома з Аквіну і схолястика

[*Dr. Josephus Slipuj — De S. Thoma Aquinate atque theologia et philosophia scholastica* ¹⁾]

IV. Золотий вік схолястики і молодечий св. Томи

Глянувши на перші часи середньовічної схолястики, можна з більшим розумінням оцінити найсвітлішу її епоху, яка припадає на другу половину XIII-ого ст. Довго треба було ждати на неї, і коли прийшла тревала відносно дуже коротко, а за се тим славніше. Звінко залунав клич: „До Аристотеля“.

Кінець XII-ого і XIII-те століття записала історія як повний розквіт європейської культури. Гогенштауффи піднесли цісарство до давньої римської величі. Папство скріпилося, зросло в могутність і виступило як многоважний чинник в європейській політиці. Завдяки хрестоносним походам купецтво розтягло свої густі сіти; економічний добробут двигнувся.

В заможности зацвила передусім в монастирах і на замках-бургах духовна і матеріальна культура. Хмаротичні готицькі храми — то вислів релігійного життя богомільної середньовічної душі. В літературі веде перед своєю ніжною поезією світла трійця: Гартман з Аве, Вольфрам з Ешенбаху і Вальтер з Фогельвайде. В парі з поезією знеслася високо на крилах ума — наука.

¹⁾ Sum. vid. Bohoslovía, f. 1—2. p. 91.

Духовний стан носив на собі тягар майже цілої творчості і надавав їй тон. Знамя віри пронизувало всю культуру і лучило її ділянки в тісно сплетену одність¹⁾.

Ба що більше віра лагодила національні ріжниці і ввела їх латинською мовою, єрархією і одним правом в одну державу.

На той час припадає і життя найбільшого середньовічного корифея філософії і теології св. Томи з Аквіну. Родився він найімовірніше в марті 1225 р. в Рокка секка (Rosca sessa) коло Неаполю²⁾. Походив з дуже знатної графської родини, спорідненої з Фридрихом Барбаросою. Батько Томи Ляндульф з Аквіно був освітленим чоловіком і займав високий уряд в одній сицилійській провінції та був ленником і прихильником Фридриха II. Мати Теодора гр. Теате була благородною жінкою. Вона то заціпила в Томі перше знання віри і побожність.

Маючи велике зрозуміння для доброго виховання, віддали родичі 5-літнього хлопця до монастиря Монте-Кассіно — де побирав він початкову науку. Опатом монастиря був граф Сіннібальд, брат матери Томи. Він займався ревно своїм сестринком. Хто знає пречудну околицю Монтекассіно, той відчує, серед якої краси провів Аквінат свої хлопячі літа. Монтекассіно се друге місце, яке вибрав собі св. Ве-

¹⁾ „Die gesamte gelehrte Kultur war eine kichlich gestimmte Einheitskultur. Nicht nur da, wo es sich um die Theologie selbst oder um eine an theologischen Gesichtspunkten innerlich orientierte Vernunftspekulation handelt, stellt diese Beziehung sich ein. Auch außerhalb dessen begegnet sie uns auf Schritt und Tritt“. Clemens Baumeier — Der Platonismus im Mittelalter, Festrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der K. Akademie der Wissenschaften 18. März 1916. München 1916, 6.

²⁾ Перші дані біографічні про Тому маємо від його сучасників. Вже за життя оповідали і списували для збудування співбраття в чині про його молодість. І так дійшли до нас два твори: Gerhardus de Franchet — *Vitas* [!] *fratrum Ordinis Praedicatorum* (ed. V. M. Reichert, Lovanii 1896) і Thomas Cantimpratensis — *Bonum universale de aribus*, ed. Duaci 1627. Дальше інформують нас: 1) Tolomeus de Lucca — *Historia ecclesiastica*. Тольомей, совісний історик, був єпископом в Торчелльо і знав особисто Тому. 2) *Acta canonizationis*. Процес переведено в Неаполі 21. липня—18. вересня 1319 (гл. *Acta SS. Martii* т. 1. Parisiis et Romae 1865, 684—714. 3) *Legendae Guillelmi de Thocco* і *Bernardi Gui*.

недикт на осідок, забравшись з неменш чудової околиці Субяко — „Долини Святих“. Монастир побудований на верху просторої, обвитої в сиві оливки гори, звідки мавстатично опановує він величезні простори довкруги. В монастирській церкві спочивають святі кости праотця західних монахів Венедикта і його сестри Схолястики. Ледви чи можна би сумніватися, щоби серед такого окруження не зродилося вже тоді в нім замишування до богомисльного, монашого життя і не заволодів його душею той знеслий Божий ідеалізм, що його заховав Тома через ціле своє життя.

На гуманістичних студіях подибуємо Тому в Неаполі в Домініканів. Сталося се мабуть ізза воєнної заверухи. Як протест проти клятви, киненої папою Григорієм ІХ, військо Фридриха ІІ заняло Монтекассіно. Ввиду сего монахи wraz з ювенатом перенеслися до Неаполю¹⁾. В трівіум мав Тома за вчителя магістра Мартина, а в квадрівіум Петра Ібернію. В Аквіната подибуємо багато цитатів з Горация, Овідія, Салюстіа, Страбона, Лівія — як наглядний відгомін клясичних студій.

Серед розгару боротьби між Вельфами і Гібелінами — вступив Тома до Домініканів в Неаполі (1243). Для родини графів з Аквіно, як ленників Фридриха, була се немила несподіванка. Домінікани стояли — річ ясна — по стороні папи. Чин призначив Тому до дальших студій в Парижі. Та по дорозі зловили його таки власні браття, головно Райнальд, і увязнили в замку Сан Джованні. Легенда представила сей побут як строгу вязницю. Тома мав терпіти голод і холод. І в актах канонізаційних розповідається про наслану розпустницю — щоби звести Тому. Але він як стій, вхопивши за горіюче дерево в печі, вигнав її. Що увязнення не було таке дуже суворе, можна вносити з сего, що Тома міг діставати деяку лектуру. В часі того примусового побуту, вчив Тома свою сестру Мароту, якій родичі казали відмовити брата від сего заміру. Але вислід був саме противний. Вона вступила сама до Венедиктинок і була абатиссою²⁾.

¹⁾ Поп. К. Werner — Thomas v. Aquin, I, 5. Jos. A. Endres — Thomas v. Aquin, Mainz (1910) 18.

²⁾ Поп. F. Pelster — La famiglia di S. Tommaso d'Aquino. (Studio sulle fonti) Civiltà cattolica vol. 2. (1923) 401—410. I parenti prossimi di S. Tommaso d'Aquino. Ib. vol. 4. (1923) 299—313.

Не помогли і слези матері Теодори, яка бачучи, що Тома остає при рішенню, вплинула відай на се, що його випущено зі замку. Щойно по році дістався молодий Домініканець до Парижа. Забрав його зі собою з Італії генерал чина — Johannes Teutonicus з Wildhausen.

Мимохить при тій нагоді звертає на себе увагу одна замітна ціха середньовічних студій, яку Гарнак назвав раз *Großbetrieb der Wissenschaft*. Як професори так і слухачі мінjali місце побуту і вчилися в більших наукових осередках. Через те легко і то сам із себе круг знання поширювався — зносили з ріжними чужими людьми спонукували до помислів і творчих гадок. Наукові подорожі се звичайна річ в середніх віках. О тім свідчить життєпис Анзельма, Скота, Абелярда, Льомбарда і др. Тому і наші студенти, відносно частійше як тепер, вандрували до західних наукових огнищ.

Якіж умовини застав Тома в Парижі? Се були часи оживленого наукового руху. Головно три чинники сприяли прискоренню розвою: 1) само утворення університету, 2) оснований жєбручих чинів (*mendicantes*) Домініканів (1215) і Францісканів (1223), 3) приплив аристотелівсько-арабської і жидівської філософії.

(Продов. слід.)

В. Тома з Аквіну і схолястика

[*Dr. Josephus Slipyj — De S. Thoma Aquinate atque theologia et philosophia scholastica* ¹⁾]

V. Париський університет

Alma mater в Парижі повстала коло 1200. р. Звичайно бувало так, що поодинокі вчителі збирали біля себе слухачів. Бракувало сталого осідку виспих наук. В Парижі по перший раз злучилися на острові Секвани професори і слухачі в одно тіло: Universitas magistrorum et scholarium. Вони утворили чотири виділи: теології, права, медицини і вільних мистецтв ²⁾. Сей останній факультет обнимав ширше підготовлююче знання з філософії, фізіології і математично-природописних наук та відповідав таким чином теперішнім гімназійним студіям. На перше місце вибилася богословія. Через се, що на університеті скупилися всі ділянки науки, теологія могла легко ввійти з ними в ближшу лучність.

Париж здавна мав славних учителів (Абелярд, Ломбард і др.), а по новій організації став дійсними середовічними Атенами. Професорами були світські священники, але десь від 1230. р. стрічаємо і монахів, спершу на лавах слухачів, а відтак і на катедрах. Були се сини св. Домініка і св. Франціска з Ассизу. Св. Домінік поставив за ціль сво-

¹⁾ Sum. vid. Bohoslovia, f. 1—2. p. 91.

²⁾ Поп. Н. Denifle — Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Berlin 1885, 67 слл. На той зразок уряджено відтак університет в Оксфорді.

його чина науку і проповідь. Св. Франц мав з початку в програмі дати примір скромного життя і самовідречення, як середник проти розпаношеної виставности і життєвого переситу. А щойно пізнійше, коли в його ряди почали вступати священики, стичність з образованими верствами примусила Францісканів звернути на науку бачну увагу. Обачини започаткували живий релігійний рух. Їх активність викликала задрість і ремство зі сторони світського духовенства, що розсівшись їло спокійно свій хліб. Нові черці, меткі і рухливі, проповідували, сповідали по селах і містах, зате церкви світського духовенства пустіли. Лучалося нераз, що монахи загарбували собі парохіяльні права (погріб, єлеопомазання і т. д.), через що викликували конфлікти, які папи розв'язували, відмежовуючи докладно компетенцію одних і других. Реакція проти мендикантів росла з дня на день; з проповідниць, людowymi їдкими сатирами намагалось паралізувати їх діяльність і висмівати їхні монашій засади. Мимо того моральна сила чинів росла. Невдовзі і в Парижі на університеті, де вперше стрінулися оба закони, успіли зднати собі багато прихильників і між учениками і вчителями, ба що більше, заняти небавом домінуюче становище. Чільнійші одиниці зпоміж світського клиру вступали до монастирів і тим самим наукова творчість світського духовенства ослабала. Мендиканти, незв'язані сталим осідком — (*stabilitas loci*) як Венедиктини, вносили всюди в науку рух і виміну гадок. Загалом жебручі чини витиснули знамя свого духа на європейській культурі. Життя і наука, мистецтво і поезія кріпилися їх ідеалізмом.

Коли Домінікани мали вже катедру на університеті, то Франціскани щойно о неї добивалися. А сталося се в слідуючий спосіб: В р. 1231 вступив світський священик Александер з Гельс, проф. теології до Францісканів і в такий спосіб втиснулися вони до професорського збору. Число їх побільшалось, бо чин вибирав все найспосібнійших кандидатів. Але на університеті стрінув мендикантів найсильнійший спротив. Світські професори були з них невдоволені, бо з початку вони були виключними господарями на університеті, а тепер мусіли старатися, щоби не стратити більшости. Напруження можна було нераз завважити.

Коли Тома прийшов на університет, то найбільшою славою тішився там Домініканець Альберт граф Больштедт (Bollstädt), названий Великим, і як вчений і як професор. Родився в 1193 р. в Лявінген в Швабії. Правдоподібно в Падуї вступив до Домініканів, а від 1245—48 викладав в Парижі. Мав казочне знання філософічних і природописних наук. З великим зусиллям і залізною витревалістю скомпілював він увесь науковий матеріал, перечитав арабські і жидівські філософічні твори, передав їх зміст і промостив тим дорогу християнському аристотелізмови. Між тим був він від 1254—57 провінціалом Домініканів нім. провінції, викладав в Регенсбурзі, Фрибурзі і Штрассбурзі. Від 1260—62 був єпископом в Регенсбурзі, а зрікшися дієцезії, став папським легатом і проповідував хрестоносний похід. Умер 1280. р.

На студіях в Парижі познакомився Тома ще з одним дуже визначним Францісканином св. Бонавентурою, що відограв рівнож світлу ролю в теології і церковній історії загалом. Св. Тома і св. Бонавентура то типові представники своїх чинів. Коли в Томи переважає мавстатичний спокій, безглядний критичний ум, то в Бонавентури бере верх серце. Своім незвичайно милим поведенням зеднував він собі всіх, з ким лише стикався. До монастиря вступив він замолоду і звався Іван Фіданца (Fidanza родж. 1221. р. в Bagnorea). Коло 1242. р. прибув до Парижа на студії і за Александра з Гельс одержав бакалаврат і став другим його наслідником. Викладав до 1252. р. Мабуть в 1260. р. вибрано його генералом в чині, а Григорій X, що став папою на предложення Бонавентури, іменував його кардиналом і єпископом Альбано. Умер 1274. р. в Ліоні. В своїй творчості тримався Бонавентура традиційного напрямку т. зв. августинського¹⁾.

¹⁾ „Die in seinem ganzen Wesen gelegene Gemessenheit, bescheidene Zurückhaltung und allseitige Abgezogenheit machten Bonaventura zum Vertreter des Konservatismus. Sein tiefes, weihe — und poesievoller Frömmigkeit zuneigendes Gemüt, sein feines Verständnis für geistvolle Ausblicke und Synthesen stellten ihn ohne weiteres an die Seite Platos und Augustins“. Fr. Ehrle — Der hl. Bonaventura und seine drei Lebensaufgaben. Franz. Studien (1922), 124.

Подробиць із життя Томи знаємо дуже мало. Райнальд з Піперно був йому пів його життя товаришем, але сам не дав його життєпису. До того ціла особа Томи не мала в собі нічого такого романтичного, щоби спонукувало до писання. Ціле життя провів він в монастирських мурах, заглиблений в спекулятивних квестіях. Тому позбавлене воно верхнього блиску. В письмах знова дуже незаметно пробиваються натяки, що характеризували би його особу¹⁾. Всеж таки дещо передали нам життєписці. Коли другі товариші любили диспутовати, то Тома клав більшу вагу на уняття самої річи. Ізза мовчливости звали його німим сицилійським волом. З вдумчивістю лучилася в Томи подинчість серця. Раз, коли він, заглиблений в якесь питання, сидів у келії, прибігли товариші і закликали нагло, щоби подивився, як в городі літає віл. Тома не розбираючи, припускав, що може се якийсь незвичайний птах, вибіг як стій. Аж тут розлягся регіт. На се бистроумно відповів Тома сміхованцям, що скорше бувби повірив, що віл летить, як що монах говорить неправду.

Маломовність Томи була причиною, що вчителі і ученики уважали Тому малоспособним. Щойно на одній диспуті, якою проводив Альберт Великий, виявилася бистро і глибоко-умність Томи. Тоді мав також сказати Альберт до приявних віщі слова: „Ви звете його німим волом, але я думаю, що від його рику здуміється колись весь світ“.

Тій спокійній вдачі Аквіната товаришила ввічливість, що не позволяла ні нікого легковажити, ні комунебудь чимнебудь доскулювати²⁾.

Три роки слухав Тома Альберта Вел. Та в 1248. р. вибрався Альберт з припоручення головної ради Чина (генеральної капітули) до Кольонії, щоби оснувати там для німецької провінції університетські студії. Заприязнений Тома пішов за своїм учителем і там ще чотири роки провів на теологічних студіях.

В 1252. р. вернув Аквінат знова до Парижа, де одержав перший ступень на магістра — *Baccalaureus* і став під проводом головного професора пояснювати Сентенції Льом-

¹⁾ M. Grabmann — *Das Seelenleben des hl. Thomas v. Aquin* München 1924, 12—14.

²⁾ *Vita Guilelmi de Thoco* c. 5. Act. S. p. 666.

барда. З того часу походять „*Commentarii in 4 libros Sententiarum*“ (1253—1255) і „*De ente et essentia*“ проти Авінцebroля. Крім сего до бакалавра належало провадити *disputationes ordinariae*, які припадали щомісяця або й частійше. На тих диспутах глибоше передискутовувано якусь труднішу квестію і се тревало два дні. Першого дня бакалавр розв'язував труднощі, які йому роблено в заповідженій темі. Другого дня магістер групував увесь матеріял, закиди й аргументи, які видав в письмі звалися „*Quaestiones disputatae*“.

В часі бакалаврату Томи спір з мєндикантами вибух на добре. Притокою дав страйк на університеті, що був протестом проти поведєння поліції. Підчас нічного збіговища забила поліція одного слухача а кількох ранила і увязнила. Вправді негайно випущено увязнєних, але не дано більше жадного задоситьучинєння за нарушенєня привилєїв університету. Профєсори оголосили завішенєня викладів. Мєндиканти відмовилися від страйку, за що виключєно їх з учительського збору.

Рєчником світських профєсорів станув *Guillelmus a Sancto Amore* і в письмі і слові. Боротьба розтяглася загалом проти мєндикантів. Жебручих монахів прозвано предтечами Антихриста. Пішло се звідси, що при кінці XII ст. виступив онат Йоахим Фїоре (*Joachimus de Floribus*) з апокаліптичними віщуванєнями. Крім Старого Завіту (тілесного — світських і жєнатих людий) та Нового (клиру — як посереднього стану між плотію і духом) предсказував Йоахим ще Завіт Св. Духа, який проповідуватимуть монахи. *Gerhardus de Borgo S. Donnino* видав твори Йоахима зі вступом „*Introductorius in Evangelium aeternum*“, де каже, що якраз Францїскани сповнюють ту місію. Хоч папа Александр IV осудив ті твори, то вони дали нагоду до тяжких обвинувачєнь Чина мимо того, що то були блуди тільки одиниць. Вільгельм від Св. Любєви видав твір „*De periculis novissimorum temporum*“, в яким нагально накинєвся на мєндикантів, називаючи їх антихристами, гіпокритами і мнимими святцями. Далше опрокидує їх реґулу, спєсїб життя та остєрїгєє перед тим, що вони готові колись виповісти послух Апостєльському Прєстєлови. Їх жебрацтво, то тягар для суспільности. Жебрати з конєчности ще допускатє;

але не можна з сего робити правила і нагороджувати за-слугою. Справедливо клять собі з жебрака, що може працювати — а світська влада карає його тюрмою. Наслідувати Христа значить, творити добрі діла, працювати, а не жебрати ¹⁾.

Мендиканти взялися поважно і пляново до оборони, бо се була для них боротьба на життя і смерть. На консисторії в Римі обороняв Альберт Великий. До письменної полеміки виступили Тома і Бонавентура. Аквінат видав у відповідь Вільгельмови „*Contra impugnantes Dei cultum et religionem* (1256—57)“ і зачинає словами Пс. 82, 2—5 ст.: „Боже, хто буде подібний Тобі? Не мовчи і не здержуйся, Боже. Бо ото вороги Твої зашуміли і ті, що Тебе ненавидять, піднесли голову. Проти народу Твого видумали лукаву раду і нараджувалися проти святих Твоїх. Сказали: Ходім і вигубимо їх зпоміж народів і не буде більше згадуватися імя Ізраїлеве“.

Відтак вияснює засади і обовязки монашого стану, його ціль, до якої тут стремить та переходить до закидів. Дальше рішучо виступає проти унеможливлення мендикантам студій. Через се станемо — каже Тома — неспосібними до боротьби з єретиками і ворогами правди. Монах може вчити, бо Христос вчив, і святі вчили (Григорій Назіанзенський, Василій В., Єронім, Августин, Дамаскин і др.). Коли можуть приймати ченці церковні достоїнства, то можуть сповняти і вчительський уряд. Се зовсім не противиться ні засадам, ні змаганням до совершенства.

Добровільні милостині не повинні бути тягарем для народу, бо є вони до певної міри відплатою за апостольську, душпастирську і наукову працю (с. 49).

Мендиканти віднесли моральну перемогу, але мимо сего їх не хотіли прийняти до вчительського збору. Щойно папа Александер IV виступив енергічно і здусив опір. Вільгельма осуджено, кількох професорів із світського духовенства усунуто, а прочим загрожено екскомунікою. По таким *dictum a seculo* Тому і Бонавентуру прийнято (1256) як надзвичайних магістрів в учительський збір. Баккалаврів представив

¹⁾ Dr. Adolf Ott — *Thomas v. Aquin und das Mendikantentum*, Freiburg 1908, ст. 23.

університет канцлерови Нотр-Дам Гаймерікови (Heimericus), який святочно приймав їх (Sede inter doctores), даючи як відзнаки перстень і докторський бирет. В єпископській авлі розпочинав новий магістер свою самостійну діяльність вступним інавгураційним викладом (principium). Самостійний професор — magister regens — викладав св. Письмо і вів диспути — два рази до року (перед Різдвом і Великоднем), які опубліковував як „Quaestiones de quolibet“. Се були дискусії на різні теми. З тої нагоди повстали і Quaestiones quodlibettales Томи (1269—74).

Звання вчительське брав Тома дуже поважно і високо його цінив. В одній розвідці (Quodlib. I, 14) питається: чие виспе завдання і значіння в церковнім життю: професора чи душпастиря? Відповідає на користь першого. Як архітект має перегляд над робітниками, так професор над душпастирською працею. Він учить, як другі мають вести апостольську працю. Нераз висказувався Аквінат про ті труднощі, з якими звязане професорське звання, пишучи письма, натякає, що відпочиває на феріях, щоби відтак взятися до трудної праці. Як совісно брав Тома свій магістерський і письменський обовязок, слідно се зі вступу до „Summa theologica“. Маючи на ввазі початкуючих і тих, що набули вже знання, пише свій твір, щоби зарадити методичним недомаганням і хибам дотеперішніх книжок, що накопичують непотрібні питання і не мають розумного поділу. Посвята для професорської праці, якій віддав він свій геніяльний ум і в яку вложив свою душу, зеднали йому вкоротці, мимо потайної опозиції проти мендикантів, належне признание на париськім університеті. Вільгельм Токко розповідає, що таки зараз хвалили в Томи оригінальний і самостійний виклад. Він порушував нові біжучі квестії, брався до них новим, дуже простим і стислим трактуванням, розвивав нові докази. Се очевидно займало слухачів і стягало нових. Всі гляділи на него як на учителя, в особливий спосіб просвіченого Богом. Не диво також, що з таким замилюванням виконуваний уряд так спосібного вчителя мусів зеднати йому і поважне число прихильників¹⁾. В часі першої

¹⁾ Вільгельм з Токо каже: „Erat enim novos in sua lectione movens articulos, novum modum et clarum determinandi inveniens et novas (ad-) reducens in determinationibus rationes; ut nemo,

magisterii написав Тома *Quaestio disputata de veritate* (1256—59).

VI. Сучасні напрями в філософії і теології

Коли притих дещо спір ізза жебручих чинів, розгорівся натомісць новий філософсько-богословський. Можна до певної міри твердити, що продовжувався старий, лиш його підклад пересунувся з життєвого-суспільного поля на наукове. Нову боротьбу викликав приплив арабської філософичної літератури з Іспанії. В Європі Аристотель був відомий тільки з логіки і то нецілої (категорії і суди). Тон у філософії надавав Плятон, якого в теології примінив св. Августин. В XII ст. принесли Араби цілого Аристотеля. Вправді як Араби, так і Жиди переводили Стагірита з грецького оригіналу, але вкладали нераз в текст свій змісл. Арабська філософія мала визначних представників. В IX і X ст. заступали її Alkindi, Alfarabi і Avencebrol (*Fons vitae*), в XI Avicenna і в XII Ibn Roschd або Averroës († 1198) з Кордови, коментатор Аристотеля. Сі два останні — Авіценна і Аверроес в латинських перекладах були найпопулярніші між християнськими теологами. А знова перекладами арабських писъм, головно Аристотеля, на латинське занималися Dominicus Gundissalinus, Johannes Hispanus, вихрещений Жид і Gerhardus de Cremona. Осередком того руху було Толєдо¹⁾. Перший в Парижі, що запізнався з арабською літературою, був Guillelmus Alvernus Parisiensis.

Щойно в XIII ст. (подекуди і в XII) пробовано перекладати Аристотеля з грецького на латинське, і так Robert Grosseteste, єпископ в Лінкольн і Домініканець Guillelmus de Mörbeke († 1286). Над перекладами трудилася сицилійська школа, де византійський вплив і живі зносини ще найдовше тревали²⁾. Знані є імена Henricus Aristippus (XII ст.)

qui ipsum audisset nova docere et novis rationibus dubia definire, dubitaret, quod eum Deus novi luminis radiis illustrasset, qui statim tam certi coepisset esse iudicii, ut non dubitaret, novas opiniones docere et scribere, quas Deus dignatus esset noviter inspirare". Act. Sanct. I. Mar. 661, Vita S. Thomae — n. 15.

¹⁾ Пор. M. Grabmann — *Forschungen über die lateinischen Aristotelesübersetzungen. Beiträge zur Geschichte des Mittelalters*, Bd. XVII, 5—6. Münster. 1916.

²⁾ Grabmann — *Gesch. d. Schol. Meth. II*, 64—80 Bäumker — *Platonismus*, 22 сл.

і Bartholomäus de Messina (XIII ст.) і ще кількох. Стагірит станув з цілим Органон (льоґ., фізика, метаф., псих., етика і політ.) перед схолястами.

Знання мимохить поширилося, але новий аристотелівський систем поставив середовічним вченим велике і тяжке завдання — як погодити його з християнською наукою. На поле змагань виступили париські борці в трьох лавах: найчисленніший, консервативний августинізм, відтак латинські авверроїсти і найслабші числом, а найсильніші умом — християнські аристотеліки.

1. Августинізм. Загал теологів і філософів і світських і монахів, і то обох чинів, вихований на Августині, річ самозрозуміла, був перенятий наукою гіппонського єпископа і стояв під його могутим впливом. Традиційну августинську теологію переняли Франціскани від своїх вождів Александра з Гельс і Бонавентури. Ще й до того теолоґи-монахи були більше звязані традицією, як світські, що могли слухати викладів в сего або іншого магістра. Зі світського клиру найчільнішим прихильником августинізму був Henricus Gandavensis († 1293).

Головною цією августинізму є його теорія пізнання. Наші поняття абстрактні не походять з реального світа — з вражінь, зображінь, але вони є дані чоловікови Богом. Під впливом просвічення вічної правди пізнаємо Бога. Творити отже поняття може чоловік тільки під впливом божого просвітління. Вправді під напором аристотелізму приймали августиністи, що до деяких понять доходить чоловік розумом зі зміслових вражінь — але не до всіх. Так вчив Бонавентура, додаючи однак, що звязь між поняттями (заключення) пізнає чоловік через просвічення *ab exemplaritate in arte aeterna, secundum quam res habent aptitudinem et habitudinem ad invicem sec. illius aeternae artis repraesentationem*¹⁾.

Дальше приймав августинізм *rationes seminales*, зародкові форми. Кожда річ складається з матерії і форми. Матерія є стала, форми міняються. Після августиністів не

¹⁾ *Itenerarium mentis in deum* c. 3. n. 3. (Quaracchi). T. V, 304 ab.

творються вони з нічого, але містяться як активні потенції в матерії¹⁾.

Духові субстанції складаються рівнож як і матеріальні з матерії і форми. В теології держалися Августина, згл. Льомбарда, що оперся на Августина узгляднюючи аристотелівську термінологію. До Стагірита відносилися з недовірям якраз задля арабських і жидівських домішок і не диво, що негативно ставилися до його філософії. Заборонено викладати його твори у Францісканів і Домініканів. Останні знесли навіть в наслідок сего філософічні студії.

2. Аверроїсти. Коли професори теології — августиністи заняли вороже становище до аверроїстичного аристотелізму і Аристотеля загалом, то виділ артистів (учителі 7-и вільних мистецтв) поставився до аверроїзму дуже прихильно і то так далеко, що держався аверроїстичного пояснення Аристотеля навіть в тих точках, що зовсім противилися вірі. Провід дали Сіже з Брабанту (Siger de Brabant) і Боетій Дакус (Boëtius Dacus) з Данії. Сіже здобув собі вскорі великий розголос у сучасників. Головним його твором були *Quaestiones de anima intellectiva*, написані 1270. р. Коли противники його поборювали і власть церковна (архієп. Стефан Tempier 1270) осудила, він удався на папський двір в Orvieto, де однак небавом замордував його власний секретар.

Сіже йшов за Аристотелем і Аверроесом безкритично. а) Головним його блюдом була наука про подвійну правду. З одної сторони бачив Сіже правди віри, з другої зовсім противні тези аверроїзму. Замість старатися погодити якось ті противности зі собою, він справу рішає радикально: Може щось бути правдивим в теології, а ложним в філософії і на відворот. Тут виходить на верх знова раціоналістичний напрям, який покутував від давна в умах деяких філософів і теологів²⁾.

¹⁾ „Cum satis constet, rationem seminales esse potentiam activam, inditam materiae; et illam potentiam activam constet esse essentiam formae, cum ex ea fiat forma mediante operatione naturae, quae non producit aliquid ex nihilo. Bonaventura In II. d. 18. a. l. q. 3. t. II. 440 ab.

²⁾ З пізніших (XIV ст.) прихильників аверроїзму треба назвати Johannes de Jandun і Johannes Baconthorp, а противника Raymundus Lullus.

б) Світ сотворений Богом, але посередно через духів. Бог як чистий дух міг сотворити тільки духів, а найнижший з них матерію. Між чистим духом і матерією нема звязи, тому Бог не може пізнавати світа і ним займатися. З сего слідує конечно заперечення провидіння. Матерія існує вічно; в часі повстали осібняки, бо роди є вічні. Свободи волі нема, вона стоїть під впливом космосу і її ділання залежне від руху зв'язд. Історія культур повторюється в певних періодах.

в) Третій капітальний блуд, то монопсихізм. Авероїсти розрізняють інтелектуальну душу (*anima intellectiva*) і вегетативно-зміслову. Умова душа є одна і тасама у всіх людей. Матерія є індивідуаційним принципом, бо душа як духовна і чиста форма не може мати більше осібняків. Вона є відділена від тіла, але при творенню судів зближується до нього і вегетативної душі. Сполука душі і тіла не є отже субстанціяльна, але переходова акцентальна. Наслідки того очевидні. Тому, що душа умова є одна, а вегетативна смертна як і тіло — отже загально нема безсмертності¹⁾.

Наука авероїстів загрожувала поважно християнській вірі.

3) Аристотеліки. Як відомо, ізза арабського і жидівського перелицьовання, відносилися найповажніші париські теолоґи до Аристотеля з недовірям. Крім сего курсували під іменем Стагірита твори з ложними науками, які зовсім не були автентичні. Не диво, що провінціональний синод в Парижі під проводом архієп. Петра з Корбей (*Corbeil*) в 1210. р. заборонив читати (тільки) в Парижі Аристотелеву фізику і авероїстичні коментарі під загрозою екскомуніки. Пять літ опісля (1215) папський легат Роберт з Курсон (*Courçon*), що уповажнений був до організування університету, потвердив старий заказ, так, що і фізики і метафізики враз із поясненнями не можна було читати. Зате дозволені були студії Аристотелевої діялектики²⁾. Такий

¹⁾ Пор. Baumgartner — *Gesch. d. Philosophie der patrist. u. schol. Zeit* — 540 сл.

²⁾ „...Nec libri Aristotelis de naturali philosophia nec commenta legantur Parisiis publice vel secreto, et hoc sub poena excommunicationis inhibemus“. Denifle *Chartul. Univ. Paris. I*, 70, 78—9.

стан травав аж до 1231. р. Тоді папа Григорій IX змодифікував заборону остільки, що згадані твори Аристотеля заборонюються тільки до часу провірення і справлення їх, яке повірено особним письмом (з 23. квітня) париському теологові Вільгельмови з Оксер (Auxerre). Хоч ще пізніше ургували се зарядження папа Інокентій IV (1245) і Урбан IV (1263), то від 1231. р. пояснювано цілого Аристотеля на університеті. Причиною було се, що глибокі студії показували, що Аристотель несправедливо попав в неславу еретичного філософа. Ту гігантну працю, здобути Аристотеля для християнської теології, розпочав був Альберт Вел. Помимо того, що загальна опінія була проти філософа, то він в імя правди, рішився переглянути нову літературу, перестудювати всі аристотелівські коментарі і здати з них науковий звіт. Від 1245. р., коли став професором в Парижі, почав видавати свої пояснення до Аристотеля, чим викликав велике зацікавлення. Аристотель представився не таким, як його подали арабські коментатори і як його собі зображували, склонні до раціоналізму, париські артисти. Вслід за успіхами Альбертових трудів привернено назад у Домініканів філософічні студії (1259. р.). Та Альберт не спалив іще за собою мостів до августинізму і держався в багатьох його поглядів (*rationes seminales*, висшість взаємної любови в приміненню до Бога і т. д.). Так само в коментарях до Стагірита він не в силі був звільнитися від арабського і живого впливу. Львина часть розпочатої праці оставалася Альбертовому ученикови — Томі.

VII. Тома в Італії

В Парижі викладав Тома до 1259. р. разом з Петром з Тарантасії (Tarantasia), Домініканцем і пізнішим папою Інокентієм IV. По трьох літах учительства мусів Тома по університетським приписам уступити. Якийсь час був він проповідником. І на тім становищі вспів він здобути собі популярність. Його вченість і побожність, а при тім скромний виступ стягали багато вірних¹⁾. В проповідях його мова і стиль відмінні як на викладах. Се впливало з при-

¹⁾ Tam reverenter audiebatur a populo, quasi sua praedicatio prodiret a Deo. A. S. Bolland. p. 673, n. 49.

роди річи, бо проповідь не вимагає того стислого стилю і сухої льогіки, як пр. філософічні і теологічні виклади ¹⁾.

В 1259. р. на генеральній капітулі чина в Валенцієн (Valenziennes) предложив Тома плян науки для закону і тоді також запроваджено філософічні студії. Рівнож заложено місіонарську школу в Іспанії, для якої Тома зачав писати *Summa contra gentes* (1259—64). Від капітули в Валенцієн розпочинається період найбільшої письменської продуктивності Аквіната. Він переходить до Італії. Десь в 1261. р. написав *Compendium theologiae ad Reginaldum*, де дає короткий огляд богословії. Від 1261—64. перебував Тома як надвірний теолог у папи Урбана IV в Орвієто і Вітербо. Маючи більше свобідного часу до розпорядимости, скінчив *Summ-у contra Gentes*. В тім творі мав Тома на оці головно Магометан. Християнських правд треба було боронити розумом, якого речником уважали і Араби Аристотеля. Объявлення не признавали. В Суммі переходить Аквінат цілу христ. науку.

В 1261. р. Михайло Палзолбог здобув Константинопіль і повалив латинське цісарство. Щоби запобічи новому хрестоносному походу, розпочав переговори з папою Урбаном IV. Справу треба було вияснити теоретично і тому поручено її Томі. Папа дав як підклад Гугона Етеріянського. З тої нагоди написав Тома „*Contra errores Graecorum*“. Рівночасно збирав він екзегетичний матеріал до св. Отців і написав *Sentenae athenae*. В ній виложив св. Письмо (уриваючи на Євангелію Матея) дотичними патристичними цитатами.

З того часу походить Служба Пр. Євхаристії. З причини чуда в Больцано (Bolzano), де молодому священикови, що сумнівався що до присутности Христа, почала капати кров з агнця, установив папа свято Божого Тіла. Евхаристійні пісні свідчать, як сильно розвинене і ніжне було чуття у св. Томи.

Епохальне значіння мають студії Аквіната над творами філософа зі Стагири. Тома рішучо заявив, що авероістичний Аристотель не є автентичний, іно на жаль не

¹⁾ „...Mais dans la chaire de l'église devant un auditoire, comme on dit plus mêlé, son attitude est moins solennelle et sa diction moins concise moins sèche. В. Haureau — *Notices et extraits de quelques manuscrits latins de la Biblioth. nationale*. Paris 1892. v. IV, 79 sq.

знав сам по грецьки. Та на папськiм дворi познакомився вiн з Домiніканцем-сповiдником Вiльгельмом з Мербеке (Moerbeke), що добре володiв грецькою мовою. На просьбу Томи взявся вiн до дослiвного перекладу аристотелiвських творiв i не раз помагав Томi в фiльольогiчних сумнiвах при вiдтворенню первiсного змислу аристотелiвського тексту. В часi тої затишної працi видав Аквінат свої переважні коментарі до Метафiзики (12 книг), Етики i Фiзики. Фiльольогiчний спосiб пояснювання перевиспив авероiстичний, ба навіть i Альберта Вел. Тома остався i по днесь найлiпшим коментатором Аристотеля. З творчості Томи видно, як йшов вiн все з життям i торкався бiжучих справ i питань, що свiдчить про житєздатність його фiлософiї — яка плила з глибин життя, його потреб i не була зовсiм доктринерською, як дехто думає.

По Урбанi IV настав Климент IV. Сей папа рiвнож високо цiнив Тому i предложив йому навіть єпископський престол в Неаполі, щоби вiн в сей спосiб мiг допомогти своїй збiднiлій родині. Але зі слезами випросився вiн вiд сего достоiнства. Покiрний вчений наче бачив, що провидіння Боже призначило йому далеко важнiйшу роль на полi фiлософiї i теологiї, нiж та, яку вiн бувби може сповнив як єпископ в малій дiєцезiї.

В 1265. р. настоятелі призначили його магістром в Римі в монастирi Santa Sabina. Пригноблююче вражіння зробило на Тому зруйноване i ограблене вiчне мiсто. В Санта Сабiна зачав писати свою *Summa theologica* (1265—71). В 1267 вiн знова на папськiм дворi Климента IV в Вiтербо i далше працює над Сумою.

VIII. Другий побут на унiверситетi в Парижі

(1269—1272)

Час другого побуту на париськiм унiверситетi, се вершок наукової дiяльностi Томи, а рiвночасно перiод найзавзятiйшої боротьби, яку зводив Аквінат в своїм життiю.

Придушений насильно спiр з монахами-жебраками вибух на ново i то так нагально, що англiйський Францiсканин Рогер Бекон думає, що його може порiшити хиба собор або прихiд антихриста. Францiсканiв боронили генерал закону Бонавентура i магістер Иван Пеккам (John Peckham).

Домінікани висунули Альберта Великого, але 70-літний старець відмовився і завізвано Тому з Італії, що мав вже загально признане ім'я.

На чолі світських священників станули Гергард з Аббевіль (Gerhardus de Abbatisvilla в творі *Quaestiones quodlibettales*) і Микола з Лізіс (Nicolaus de Lisieux). Заатаковано знова ідеал убожества жєбручих чинів. Гергард представив мєндикантів як найбільших еґоїстів, що не Христа, але себе і свої інтереси висувають наперед: Коли Апостол каже: наслідуйте мене, як і я Христа, то жєбручі монахи паразують — наслідуйте нас в тїм, в чїм ми не наслідуюмо Христа. Дальше Христос много здїлав, чого не можуть наслідувати і совершенні люди.

З двома творами вирушив Тома: „*Contra doctrinam retrahentium a religione*“ і „*De perfectione vitae spiritualis*“. На ті всі напади зачинає Тома спокійно в „*De perfectione vitae spiritualis*“: Тому, що не маючі поняття про совершенство, багато пустого наторочили, хочемо забрати тут слово. Той є совершенним, хто совершенним є в любові і до тої можемо стреміти на землі. На заміт, що стан душпастирський є висший від монашого, каже Тома, що стан совершенний набирає певної основи через трівке зобовязання до того всього, що відноситься до совершенства. Парох на віки не зобовязується до душпастирства. Щодо надужить — то признає їх Аквінат, але хиба дивна булаби льогіка відкидати і осуджувати якусь річ — тому що її можна надуживати ¹⁾.

Безумовно тяжкий був бій з аверроїстами. Як відомо, вони опанували артистів, а ними верховодили знані вже Сїже з Брабанту ²⁾ і Боетій Дакус. Віра була поважно загрожена в своїх основах. Визовом був твір Сїже, *De unitate intellectus*, де Альберта і Тому зве автор „*praecipui viri in philosophia*“ і закидує їм незрозуміння Аристотеля: „*Isti viri deficiunt ab intellectione philosophi*“. Погляд Сїже свідчить, що і на сучасників робив Тома вражіння сильної індивідуальности і глибокого ума, з яким кождий хоч не хоч мусів числитися.

¹⁾ Поп. Dr. Adolf Ott — *Thomas v. Aquin u. das Mendikantentum*, 41.

²⁾ Поп. P. Mandonnet — *Siger de Brabant et l'Averroïsme latin au XIII. siècle. Les philosophes Belges VI. Louvain 1911.*

По довгих підготовчих студіях над Стагіритом, міг Аквінат відважно ставити чоло і показати справдішнього Аристотеля. В розвідці, писаній 1268, *De unitate intellectus contra Averoistas* або *Tractatus fr. Thomae contra magistrum Sogerum de unitate intellectus*, виказує ложність монопсихізму, ба що важнійше, що філософ, на якого покликується Сіже — є якраз противної гадки. Душа є одна в чоловіці, окрема і різна у різних людях. Вона є формою тіла і принципом цілого життя. Коли не є поділений ум, тоді та сама воля у всіх — і в наслідстві — заперечення всякої індивідуальности. Сего погляду були і коментатори Авіценна і Альбазель — тільки Аверроес зіпсував науку філософа. Прикінці слідне обурення в словах Томи: „То є наше опрокинення згаданого блуду. Воно не спирається на документі віри, але на ході гадок і висказах самого філософа. Коли отже хтось, що чванливо вноває на свою мниму вченість і хоче щось завважити проти наших виводів, то не повинен сього робити по закутках і перед хлопчиками, що є зовсім безкритичні в таких річах. Радше хай напише щось проти нашого твору, коли справді має відвагу. Він знайде певно не тільки найменшого між всіми мене, але много інших правдолюбів, що виступлять проти його блудів і докажуть йому незнайство (незнання)“¹⁾.

З того часу (1270) походить другий полемічний твір „*De aeternitate mundi contra murmurantes*“. Того самого року (1270) видав Сіже „*De anima intellectiva*“. З виділу артистів станув по стороні Аквіната Петро з Овернь (*Auvergne — Petrus Alvernus*) і з часом опінія зачала перехилуватися на бік аристотеліків. Спір скінчився тим, що архієп. париський Стефан Тампіє (*Tempier*) осудив на синоді аверроїзм в 13 тезах — передусім монопсихізм. Погребання аверроїзму се безсмертна заслуга Томи.

Без передипшки після побіди над аверроїстами розпочався новий нерівний бій в нутрі побідників. Вістря звернено проти Томи, бо августиністи не вдоволялися осудженням аверроїстів. Вони йшли дальше і хотіли знищити загалом аристотелівський напрям. Тома ясно і недвозначно стояв на аристотелівських основах; його *Summa theologiae* виділа

¹⁾ оп. 15. с. 7.

одинцем в філософській і теологічній літературі. Невдоволення з нового напрямку поширялося і його виявили всі консервативні августиністи, світські священники — теологи, Франціскани і Домінікани під проводом Роберта Кільвардбі (Kilwardby) бувшого оксфордського професора і англійського провінціала. Для них альфою і омегою був Августин. І св. Тома високо цинив гіпонського єпископа, але Аристотель був для нього фундаментом в філософській і теологічній спекуляції.

Почалася дискусія про єдність субстанціональної форми в чоловіці. Аквінат твердив, що душа є одинокою формою тіла, принципом вегетативного і умового життя (S. Th. I. 9. 76 a. 6—7). Противно Франціскани приймали дві, одну — форму тіла, а другу цілого чоловіка — душу. Розбіжність в поглядах між Томою і Францісканами була вже передше. Але лагідний і згідливий Бонавентура не допускав ніколи до острих виступів. Положення змінилося. На університеті проводив Францісканами горячий і войовничий Джон Пеккам. Він викладав рівночасно з Томою і нероздоскулював йому в промовах і диспутах. Але Аквінат ніколи не дався вивести з рівноваги і свій погляд піддавав під осуд париських професорів.

Закидувано дальше Аквінатови перецінювання філософії на шкоду теології. Роґер Бекон шуткував собі з Альберта і Томи, кажучи, що „молодики“ за багато присвячують уваги філософії і то в некористь богословії.

Вслід за тим перейшла 1271. р. на генеральній домініканській капітулі ухвала: „Взиваємо студентів, щоби вони менше ваги клали на філософію, а навпаки щоби пильно займалися теологією, слухаючи уважно і звичайних викладів і пояснень сентенцій. Пріори повинні вважати, щоби се старанно було бережене“¹⁾.

Так проти Томи стояв загал теологів, які ще зеднали собі архієп. париського Стефана Тампіє (Templier). Але Аквінат з великим спокоєм, покорою і самопевністю боровив свого становища. Не дався склонити і налякати ніякими людськими зглядами. Правда і аргументи були оди-

¹⁾ Endres — Tomas v. Aquin 66 сл.

ного для него міродайними¹⁾. Ту відпорну силу найшов Тома в аристотелівській системі. Відвага постояти за правду — се шляхотна ціха Томиного характеру.

На університеті витворилася задушна для нього атмосфера; осуджені аверроїсти і розярені августиністи робили йому побут тяжким і прикрим. В 1272. р. покидає він Париж (мабуть відкликаний Чином), щоби вже більше до нього не вернути. Дарма, що париська алма mater домагалася від генеральної капітули його повернення.

Париська кампанія мусіла немало боліти Тому, але він мимотого ніколи не трапив рівноваги духа.

Місце Томи заняв у Парижі Fr. Romanus, прихильник августинізму.

IX. Останні дні Томи в Італії

По уступленню з Парижа, чин поручив Томі зорганізувати теологічні студії в італійській провінції, полишаючи йому свобідний вибір осідку. На просьби Кароля з Анжу, що покликувався на неаполітанську красу природи і чудові околиці на прогульки і догідний відпочинок для студіюючих, обіцяючи при тім потрібні середники для науки, рішився Аквінат на Неаполь, з яким і так вязали його тісно любі молодечі спомини; гуманістичні студії і вступлення до монастиря. З тих часів остали ще й дотепер в Неаполі саля, де викладав Тома, і дзвінок, яким дзвонено на його виклади і Розпятий Христос в церкві св. Миколая, до якого молився о просвітління і почув ті втішаючі слова: „Thomas, bene de me scripsisti, quam recipies a me pro tuo labore mercedem? (Domine) non aliam nisi Te“.

В Неаполі продовжував він III часть Сумми. Тут нагородив його Бог просвіченнями і візіями (св. Павло поясняв йому темні місця з Ісаїї, Преч. Діва хвалила його працю і т. д.). Перепрацювання і умучення давалися в него щораз більше запримічувати. Він став ще більше вдумчивим. Вже 6. грудня 1273. р. „suspendit organa scriptionis“, а коли невідлучний його товариш Регінальд з Піперно питав його: Отче, чому кинули ви таке велике діло, що розпочали

¹⁾ „Ihn (Thomas) konnten nur sieghafte innere Gründe oder vollgültige Autorität beugen“. Fr. Ehrle — Grundsätzliches zur Charakteristik der neueren u. neuesten Scholastik 7 ст.

для просвічення світа; відповів він: Не можу більше, бо по тих візіях, які я мав, всьо що написав, видасться мені тепер як полова ¹⁾.

Недовга отже діяльність судилася Томі в Італії. В 1274. р. папа Григорій X покликав його на собор до Ліону, щоби мати дорадником компетентного теолоґа. Послушний волі папи вибрався в дорогу, але слабе здоровля не дозволило йому доїхати на собор. По дорозі він занедужав, а що не міг виїхати на Монте-Кассіно, вступив до монастиря Цистерцієнців у Фоссануова (Fossanuova). На смертній постелі вияснявав він монахам „Пісню Пісней“. Ще й днесь в келії, яку переіменовано на каплицю, є напис на стіні: „S. Thomas ut cantando moreretur et moriendo cantaret, rogatu monachorum Fossaenovae cantica canticorum exponens maioris amoris vi quam morbi ad caelum raptus“ ²⁾.

Три дні перед смертю просив Тома принести Найсв. Тайни і довго перед ними молився і коли подано св. напуття сказав зі сльезами: „Беру Тебе, викупе моєї душі, з любови до Тебе я вчився, ночами чував, багато трудився, Тебе я проповідував і про Тебе навчав, ніколи не сказав я щось проти Тебе. Не був я впертий в моїм погляді і коли я що зле сказав, піддаю се під осуд католицької Церкви, в послуху якої я пращаюсь із сим світом“ ³⁾. Умер 4. марта 1274. р., проживши несповна 50 літ. О. Регінальд, який слухав ще загальної його передсмертної сповіди, сказав, що душа його була чиста, як у невинної дитини, несплямлена життєвим брудом. Бо справді тільки хрустальна, відорвана від світа, від зміслового життя душа могла так вглубитися в надприродні правди і потонути в морі надприродної ласки. Тільки непорочні, чисті серцем можуть видіти чистого Бога. Не диво, що Церков назвала його *doctor angelicus*.

З великим смутком прийняв Париж вістку про скору смерть свого геніяльного вчителя. В письмі до генеральної капітули університет, висловлюючи свій жаль, з вели-

¹⁾ „Omnia, quae scripsi, videntur mihi paleae respectu eorum, quae vidi et revelata sunt mihi“. Act. S. Boll. 711.

²⁾ Dr. M. Grabman — Die Bedeutung der kleineren Schriften des hl. Thomas v. Aquin für das geistliche Leben. Linzer Quart. (1923) 650.

³⁾ Act. S. 675.

кими похвалами згадав про свого магістра, називаючи його сонцем століття і просив о його тлінні останки, бо годиться, щоби там, де він вчився і вчив, спочило його тіло. Цистерцієнзи за всяку ціну хотіли задержати моці собі, затаюючи навіть чуда, які діялися коло них. Але по довшій вандрівці і торгах зложено кости Томи в Тулюзі у Франції.

Противно як Альберт, був Тома високого росту, дуже товстий, з лица погідний і лагідний. В поведенню був дуже милий і поєдничий. Порядок дня був у нього звичайний. Рано правив Службу Б., слухав другу, по сніданню студіював або диктував писцям. По тім хор, обід, відпочинок і знов праця. Любов до правди зберіг через ціле життя і завдяки їй ніколи не загнався в якусь скрайність. Щойно по надумі приймав нове, яким однак ніколи не запалювався. До самої смерті остав вірним науковому званню, хоч стелилася йому нераз дорога до достоїнств. Не дався відвести від свого звання і тим, що бачив, як його сучасників і товаришів нагороджувано гідностями (Альберт став єпископом, Бонавентура і Аннібальд — други Томи, кардиналами, Петро з Тарантазії папою і т. д.). Аквінат став отже по всяк час зразком святого, тихого мужа науки, що із залізною послідовністю йшов за ціллю життя, вглубитися в обявлення і уняти його в наукову форму. В спорах, які зводив, поконував противників не реторичними штучками, але холодними аргументами. І хоч здавалося би, що вік Томи — то буденна, монотонна судьба вченого над книжкою — та проте він своєю творчістю глибоко врізувався в ядро церковного, суспільного і наукового життя, йому сучасного і пізніших століть.

Крім геніяльних спосібностей видно в Томи величезну наукову, філософічну і теологічну ерудицію. Знання попередніх поколінь ставив він високо і передумавши його, присвоїв собі. Тома не був так оригінальним як Плятон, Аристотель і Августин, але як систематик їх всіх перевищив. Він проаналізував їх науки, вибрав критично їх стійні погляди і зілляв в одну органічну цілість. Висока культура серця, ніжні етичні почування, ширість у відношенню до Бога і людей завершувала той сильний, благородний характер. Церква скоро приступила до його канонізації за

папи Івана XXII (18 липня 1323) а св. Пій V (1567) оголосив його вчителем Церкви.

Х. Summa theologiae і її вплив на богословію

Письменська спадщина Томи дуже багата, коли зважити ще до того, що він умер перед 50-им роком життя і був зайнятий довгий час викладами і обов'язками в Чині. Тому, що приписувано йому і чужі твори, много стоїло труду (Barbavaras, H. Denifle, Mandonnet, Grabmann і др.), щоби означити авторство поодиноких писань і праця ся ще не покінчена ¹⁾.

Найзнаменитшим твором є безсумніву Сумма. Се справдішній архитвір богословської науки, на яким формувалися і ще довго будуть вчитися цілі століття. Студії над нею все запевнювали поступ теології і свідчили про високий рівень філософічного і теологічного знання. Ся безліч коментарів до неї є найкращим свідком її домінуючого становища. Творча сила Сумми показується і з того, що чим більше її студіюється, тим сильніше відчувається її глущину і красу її будови ²⁾.

Хоч повстала вона не безпосередно з викладів, проте автор призначив її для студіюючих (ad eruditionem incipientium), щоби зарадити потребі доброго підручника. Коротким прольогом впроваджує автор читача до свого храму. Його ціль є дати систему цілої теології, тому принагідно втягає біблійні і патристичні квестії, узглядає право, літургіку і містику.

Весь твір ділиться на три часті, кожда часть на квестії (quaestiones), а сі на артикули (articuli) з поданням на початку заголовка: Utrum і т. д. Форма специфічно схоластична. Найперше робить Тома закиди проти якоїсь тези,

¹⁾ Пор. пр. Fr. Pelster — De concordantia dictorum Thomae, Gregorianum IV (1923) 72—105 і M. Grabmann — Hilfsmittel des Thomasstudiums aus alter Zeit. Freiburg i/Schw. 1923, 63 сл.

²⁾ Wie bei einem kunstvollen Gewebe die grossartige Technik sich uns erst offenbart, wenn wir das Ineinandergehen der unzähligen verschiedenfarbigen Fäden näher betrachten, so zeigt sich uns auch die geniale systematische Gestaltungskraft des Aquinaten voll und ganz dann, wenn wir die verschiedenen Elemente und Materialien, die er mit ausgleichender und zusammenfügender Hand zu einer grossen Synthese geeint hat, durch Quellenanalyse feststellen“. M. Grabmann — Thomas v. Aquin, Kempten-München 1920, 163 сл.

потім дає противні рації (*Sed contra...*). Щойно слідує розв'язка артикулу і се зветься *corpus articuli*. На кінци розв'язує трудности.

Старанно оминені злишні і банальні квестії та нудні тонкості, які зачали вкрадатися до творів схолястів; артикули вяжуться органічно і один з другого впливає. Ніколи не повторюється сказане, нема довгих і томлячих цитатів з інших авторів, а коли наведені, то коротко і уняті самостійно. В лагіднім тоні справляє він перестарілі думки і похибки своїх попередників. При тім „чудова ясність осяжує цілість, прозорість пляну, поєдничість і наукову точність вислову, яких іще ніхто не перевиспив“¹⁾. Над всіми тими ціхами царює геніяльна систематичність.

Коли Льомбард не відділив в своїх Сентенціях науки о Бозі і Пр. Тройці, науку о чеснотах і ласці порушив при вполоченню і тайнах, не упорядкував науки о ласці, то Тома, маючи се на ввазі, дає свій поділ.

В I часті розводиться над Богом (істнування, ество і свійства, знання і хотіння в Бога). Дальше слідує триїтарна наука, сотворення і провидіння. Ся часть написана в 1265—1266 у Вітербо і Санта Сабіна.

II часть розпадається на дві ділянки *prima secundae* (I II) і *secunda secundae* (2 II). Обі повстали в 1268—1272 в Парижі. В першій часті є розвинена християнська мораль: призначіння чоловіка, етичний характер вчинків, суть чесноти і гріха. *Prima secundae* кінчиться трактатом о ласці. В *secunda secundae* є представлені поодинокі чесноти (віра, надія, любов і т. д.). Життєва обсервація і глибина думки йдуть рівним кроком. Се найгеніяльніша і найоригінальніша часть з цілої Сумми.

III часть обнимає христологію, науку о 7-и тайнах і останніх річах. Її написав Тома в Неаполі (1272), але на жаль на тайні покаяння урвав. Доповнив її Регінальд з Піперно по коментареві до Сентенцій.

Сумма, то найбільше зрілий твір Аквіната, писаний по підготовчих студіях над Аристотелем, по вчительським

¹⁾ Fr. Diekamp — *Katholische Dogmatik I*² Münster (1917) 78. „Die Tiefe des Gedankens ist beim hl. Thomas mit der grössten Einfach und Kürze der Darstellung verbunden“. J. Kleutgen — *Theologie der Vorzeit IV* (1873²) 87. Pop. Scheeben I, 430.

досвіді і по довгих застанавах над тяжкими і спірними питаннями. Не диво, що не один погляд висловлений в коментарі або іншим вчаснішим творі (*Quaestiones disputatae*) уляг зміні або основній перерібці. Іван Капреоль, коментатор Сумми каже, що Тома „*magis digeste et ponderate locutus est in Summa, quam ultimo fecit, quam in scriptis primo confectis*“¹⁾.

На сей поступ звертали увагу вже взранні як ученики так противники Томи в т. зв. „*Concordantiae*“²⁾.

Сила сього монументального твору лежить в спекуляції, хоч досвідна сторона (етичні і соціологічні завваги) в відношенню до тогочасних дослідів не в занедбана. Всеж таки в позитивних (передусім природописних) науках Тома стоїть позаду Альберта і Рогера Бекона.

Про вплив Томи на цілу теологію і світогляд Середновіччя, можна вносити з творів Дантого і з тої безлічі коментарів, які повстали до Сумми. Вона, виперши Льомбарда, стала підручником богословської науки. Найважніші пояснення написали Кастан і Франц Феррара, з новітших Бійо (*Billot*) і Янссенс (*Janssens*).

Вправді Томі не судилося діждатись плодів своєї праці, як Мойсеви оглядати обіцяну землю (бо так нагороджує Бог на землі своїх вибранців), але таки його наука мусіла з часом взяти верх.

Проти Сумми розпочався сильний і нагальний наступ³⁾. З Домініканів виступив напрасно Роберт Кільвардбі і Рихард Фітзакр (*Fitsacre*), від Францісканів Джон Пеккам, Маттей з Акваспарти († 1302), Вільгельм де ля Марс (*Correctorium fratris Thomae*) і Дунс Скот, від світських Генрих з Гент († 1293) і накінець Дуранд (*Durandus a S. Portiano* † 1332). Дійшло аж так далеко, що Стефан Тампіс

¹⁾ *Johannis Capreoli — Defensiones theologiae D. Thomae Aquinatis* I. II. d. 1. q. 3. a. 1. Tours 1899, III. 87.

²⁾ Пор. М. Grabmann — *Hilfsmittel des Thomasstudiums aus alter Zeit*. Freiburg 1923, 31—56. (Sonderabdruck „*Div. Thomas* III. ser. I. Jhg.).

³⁾ Гл. Fr. Ehrle S. J. — *John Peckham über den Kampf des Augustinismus und Aristotelismus in der zweiten Hälfte des XIII. Jhts*, *ZfkTh.* (1889) 172—193 і *Der Kampf um die Lehre des hl. Thomas von Aquin in den ersten fünfzig Jahren nach seinem Tod*, *ZfkTh.* (1913) 266—318. Grabmann — *Thomas v. Aquin*, 151.

осудив на париській синоді (1277) 219 тез аверроїстів, а між ними і кілька Томи (*principium individuationis*). На сю вістку, оповідає легенда, старенький Альберт мав вибратися до Парижа, щоби боронити свого ученика. Мимо того всі зусилля не могли повалити Аквіната. Як за життя його ясний і легрозрозумілий виклад заповнював битком салю, так по смерті його твори зачали зеднувати щораз більше прихильників (Гергарда з Больонії [† 1317], Бернгарда з Трїлії [† 1292], Тому Суттона і др.¹⁾.

Зворот в тій боротьбі наступив зі смертю Роберта Кільвардбі (1278). Опінія домініканська стала перехилитися на противний бік. Заборонено виступати проти Томи і з часом розпочато впроваджувати Сумму до школи. Тольомей з Люкки († 1337) каже, що Тома став на париській університеті *doctor communis* та що з його поглядами годився загал магістрів. До скорого опанування теології Томою причинилася безсумніву і канонізація²⁾.

XI. Погляд на творчість св. Томи

Тома се вершок схолястичної спекулятивної творчости. Альберт зібрав увесь матеріал, тим уможливив своєму ученикови передумати його, упорядкувати, дати суцільний погляд і створити систему. *Doctor universalis* (пр. *In I Sent. d. XIII a. 2.*) наводить кілька гадок і тому, що предмет видається йому тяжким, не береться його рїшати і полишає читачеві до вибору. А Тома йде з цілим висиленням аж до основ квестії і в найбільшій хаосі дає все свою розв'язку. Проте сливе на кождім кроці видно поступ в томістичній доктрині. Виходячи з твердих аристотелівських основ, Аквінат ішов теза за тезою і консеквентно вияснював і справляв погляди своїх попередників і сучасників.

¹⁾ Fr. Pelster S. J. — *Thomas von Sutton O. Pr. — ein Oxfordter Verteidiger der thomistischen Lehre.* Innsbruck 1922.
G. S. André S. J. — *Les Quolibeta de Bernard de Trilia, Gregorianum II (1921) 226—265.*

Fr. Barth. F. Ma Xiberta — *De Summa theologiae magistri Gerardi Bononiensis. Analecta Ordinis Carmelitarum, Romae 1923, 1—54.*

²⁾ M. Grabmann — *Die Kanonisation des hl. Thomas von Aquin in ihrer Bedeutung für die Ausbreitung und Verteidigung seiner Lehre im 14. Jht. (Divus Thomas 1923, 233—249).*

Та і в філософії не йшов безкритично за Стагіритом (пр. Бог є не лише найбільшою мудрістю, але і найбільшою добротою), але в багатьох його справив і доповнив, а тим самим і посунув філософію вперед.

Найперше все відрізняв він правду від гіпотези і в її ствердженню руководився тільки доказами, а ніколи зглядами або упередженням. Однак заглиблюючися в саму річ, він старанно оминав пересадних тонкостей. На питання: чи Преч. Діва сім разів на день розважувала слова, які сказав до неї св. Симеон, коли принесла Ісуса до Храму? — відповідає іронічно.

„Ad hoc etiam respondeo, quod istud eadem facilitate contemnitur, qua dicitur, cum nullius auctoritatis robore fulciatur. Nec aestimo huiusmodi frivola esse praedicanda, ubi tanta suppetit copia praedicandi ea, quae sunt certissimae veritatis“¹⁾.

Замість давати перегляд цілого систему Аквіната, хай вистарчить кілька завваг про рішення kwestій ангельським учителем будьто спірних в сучасників, будьто непродуманих попередниками, як зразки оригінальності і глибини ума Томи.

І так ту самостійність видно найперше зовсім наглядно в теорії пізнання. Августинці держалися тези, що загальні поняття є влиті в душу чоловіка через просвічення вічної правди. Так учив св. Августин з Пльотином²⁾. Св. Тома в *Quaestio disputata de veritate* не ставиться ще в різку опозицію до пануючої традиційної думки. За се в *Summa contra gentiles* одним реченням повалює августинську гіпотезу: *Unde parvum lumen intelligibile, quod est nobis con-naturale sufficit ad nostrum intelligere*³⁾. Людське пізнання є залежне від двох чинників від 1) досвіду, який маємо з нашого внутрішнього життя і зовнішнього світа, та від 2) праці ума⁴⁾. Що отже в якийнебудь спосіб не підпадає під наші змісли і чого вони не передають розумови, се не може бути предметом нашого пізнання. Наш ум пізнає не тільки вражіння, як вчить Кант, але йде далше до самої

¹⁾ *Responsio de VI articulis ad lectorem Bisuntinum* (opusc. 11).

²⁾ Пор. Hessen — op. c. 33.

³⁾ c. 77.

⁴⁾ *ib.* i S. th. I. q. 84. a. 6.

рiчи, до сутi предмету ¹⁾. Як оку питомим в бачити краску i все инше, оскiльки стоiть в вiдношенню до краски, а ухови чути тон, так умови — пiзнавати буття, i то все, що стоiть у звязи з буттям ²⁾.

Колиби акт iнтелекту кiнчився ствердженням змислового подразнення, себто самим вражiнням, то тодi наука булаби немислима, саме iзза суб'єктивности вражiнь. По-друге: щодо сеi самоi рiчи правдивi булиби двi протипричностi, бо в двох осiб можливи в протипричнiя того самого предмету: Смак здорового органiзму скаже, що мiд в солодкий, в хорого — що квасний. Рiжниця мiж правдою i ложю зникалаби. Проте вражiння i поняття в тiльки середниками, якими пiзнаемо рiч ³⁾. Приймаючи дiйснiсть зовнiшнього свiта, легко слiдує дефiнiцiя правди. Се згiднiсть мiж пiзнанням ума i самим предметом. Та при тiм св. Тома не виключає впливу суб'єктивних чинникiв на акт пiзнання: „...Intellectus non apprehendit res sec. modum rerum, sed sec. modum suum. Unde res materiales, quae sunt infra intellectum nostrum, simpliciori modo sunt in intellectu nostro, quam sint in seipsis“ ⁴⁾.

Перше втже, що пiзнає розум, то буття ⁵⁾. Його дiлить Аквiнат з Аристотелем на двi головнi категорiї — субстанцiї i акциденсiв. Субстанцiя се буття, яке iснує само в собi i в пiдкладом дiлянь i змiн — такою в пр. душа. Акциденсi в способами того буття.

В питанню про *universalia* Тома в умiркований реалiст. Загальнi поняття iснують в рiчах i повстають завдяки абстракцiї ума, що усуває всi iндивiдуальнi цiхи. Крім того загальнi поняття в в умi Божiм. Поза тим Аквiнат рiшучо вiдкидає плятонiвський погляд самостiйного биту iдей ⁶⁾.

¹⁾ *Cognitio intellectiva penetrat usque ad essentiam rei* (S. th. 2. II. q. 8. a. 1).

²⁾ *Quum natura semper ordinetur ad unum, unius virtutis oportebit esse naturaliter unum obiectum, sicut visus colorem et auditus sonum... Igitur intellectus noster cognoscit ens et ea, quae sunt per se entis in quantum huiusmodi*. S. c. g. II. c. 83.

³⁾ S. th. I. q. 85. a. 2. c.

⁴⁾ S. th. I. q. 50. a. 2.

⁵⁾ „*Illud autem, quod primo intellectus concipit quasi notissimum, et in quo omnes conceptiones resolvit est ens*. De verit. I. a. 1.

⁶⁾ „*Universalia non sunt res subsistentes sed habent esse solum in singularibus*“. S. c. g. I. 65.

Зі засади, що природне пізнання мусить опиратися на змислах, виходить послідовно, що Бога можна пізнати тільки з його діл, а ніколи а ргіогі. Коли августинці приймали ще онтологічний доказ св. Анзельма, то в Томи він позбавлений основ¹⁾. На існування Бога наводить Аквінат п'ять доказів. Ряд причин зависимих від себе не може йти в нескінченість, мусить отже існувати перша причина всего, motor immobilis, яка все сотворила і врухомила. З того можна заключувати, що Бог є actus purissimus, значиться, що він не може усовершуватися²⁾.

Коли в попередніх століттях відношення віри до науки, теології до філософії не було точно відмежене і тому лучалися нераз твердження будьто заперечуючі віру, будьто недоцінюючі науку, то Тома поставив філософію і теологію як дві відрубні науки. Є правди в объявленню, до яких не можемо дійти розумом ані їх доказати. Многі перед Томою, навіть Альберт Вел. припускали пізнання природним розумом Пр. Тройці, — Аквінат виразно заперечив ту можливість³⁾. Як з одної сторони Тома остерігає перед доказуванням догм, яких природним розумом не можна доказати, так з другої не можна догматизувати, що не є жадною догмою. Тим тільки компромітується віру⁴⁾. Объявлення приймаємо не на основі розумового пізнання, але достовірности обявлюючого Бога. В вірі чоловік пізнає розумом праеambula fidei — природні правди, на яких опирається віродостойність надприродного обявлення. Воля наказує розумови

¹⁾ S. th. I. q. 2. a. 1. 2. S. c. g. I, 10.

²⁾ De potentia autem non potest aliquid reduci in actum nisi per aliquod ens actu. S. th. I. q. 2. a. 3.

³⁾ Impossibile est per rationem naturalem ad cognitionem trinitatis personarum divinarum pervenire. Qui autem probare nititur trinitatem personarum naturali ratione, fidei dupliciter derogat. S. th. I. q. 32. a. 1.

⁴⁾ „Quoad primam disceptationem duo sunt vitanda: quorum unum est ne in hac quaestione aliquid falsum asseratur, praecipue quod veritati fidei contradicat; aliud est, ne quidquid verum aliquis esse crediderit, statim velit asserere, hoc ad veritatem fidei pertinere...; quia ab infidelibus veritas fidei irridetur, cum ab aliquo simplici et fidei tamquam ad fidem pertinens proponitur aliquid quod certissimis documentis falsum esse ostenditur“. De potent. IV, 1. sed contr. 8.

признати за правду се, що говорить Бог, хоч він (розум) у пізнанню тих правд не доходить до евіденції.

Суть Бога є бути, існувати, т. є. Бог не може не бути¹⁾. Зі створеного світа не можемо пізнати ества Бога докладно. Се глибше розкриває нам обявлення. Пр. Трійцю унаглядює св. Тома за св. Августином через аналогію з душею, її розуму і волі. Син походить від Отця через пізнання ума — як Слово (поняття). Дух Св. як любов — продукт волі, що слідує посередно з акту розуму. У теологів Францісканів Дух Св. тому походить від двох осіб, бо любов альтруїстична є совершеннійша і виспа, як любов егоїстична. Тома перший відкинув ту рацію: „*Quod dicitur, quod sine consortio non potest esse iucunda possessio alicuius boni, locum habet, quando in una persona non invenitur perfecta bonitas; unde indiget ad plenam iucunditatis bonitatem bono alicuius alterius consociati sibi*“²⁾. Любов самого себе у Бога є найсовершеннійшою, бо колиби Божа любов усовершувалася аж в другій особі, тоді Бог не вистарчавби сам собі і консеквентно не бувби Богом³⁾.

Світ є створений з нічого і се є теологічно і філософічно стійне. Але що він створений в часі, сего не можна доказати розумом, тільки се подає нам певно обявлення⁴⁾.

В науці про співділення Бога зі свобідною волею св. Тома не був „томістом“, значить не приймав *praemetio physica* — спонуки, якою Бог так впливає на свобідну волю, що вона рішається на бажаний Ним напрям. Але не був св. Тома також моліністом, т. є. не приймав *concursum simultaneum* — рівночасного співділення Бога з волею. Бо Аквінат виключує змогу діланя двох підпорядкованих собі причин безпосередністю осібняковою⁵⁾. Природним рухом, що походить від внутрішнього принципу (*De ver. q. 22. a. 1.*) зн. розумом, який пізнає і волею, яка рішається, рішає питання. Діланя Боже на розум полягає в тім, що воно дає

¹⁾ S. th. I. q. 13. a. 11. ²⁾ S. th. I. q. 32. a. 1.

³⁾ Пр. Dr. Jos. Slippy — *De amore mutuo et reflexo in processione Spiritus Si explicanda*, Leopoli 1923, 15.

⁴⁾ S. th. I. q. 46. a. 1—2. S. c. g. II. 32—37.

⁵⁾ Гл. Dr. J. Stuffer S. J. — *De Deo operante* — Oeniponti 1923, 95—97 і оцінку в »Богословії« 1924, 213—217.

чоловікови сю спосібність і піддержує її в існуванні. Так само впливає Бог на волю т. є. дає їй схильність до доброго і крім цього зовнішніми умовами, вражіннями, впливами ділає на рішення. Бог предвиджує їх і укладає так, що воля рішається в тім напрямі, а не противно.

В догмі Непорочного Зачаття Тома не дав розв'язки, але в нього є вже елементи пізнішої скотівської аргументації. Марія потребувала відкуплення, як всі люди, потомки Адама. Рівнорядно з тим стоїть друге твердження, що вона не мала на своїй душі ніколи жадного гріха. Але якщо Марія не стоялаби в жаднім відношенні до первородного гріха, тоді не потребувалаби відкуплення¹⁾. З тої альтернативи вийшов побідоносно щойно Іван Дунс Скот. У Пр. Діви відкуплення не означало очищення від гріха, але *praeservatio*, *praeredemptio*, ухоронення перед первородним гріхом, очевидно через заслуги Христа. З огляду отже на ці заслуги Марія зачала існувати без первородного гріха в стані ласки освячуючої.

Погляд Томи на життя гордо ставить чоло старинним і модерним спробам обезцінити вартість життя. І песимізови, що бачить всюди тільки верховодство зла і тим самим брак зміслу життя, — і всім видам метеріялізму з його тезою, що життєве щастя лежить в уживанні туземних дібр, і заспокоєнню тілесних пристрастей, і блідому поглядови тих, що цілє життя бачуть в уссовершенню духової і метеріяльної культури. Після Томи життя, то можливість саморуку. Чим звершеннійше життя, тим більше незалежне від зовнішнього світа і що до ціли, форми і середників життя — ростица, звіря, чоловік. Бог є зависимий сам від себе і тому життя Його найдоскональше, Він є само життя²⁾.

Людське життя проявляється в думці — пізнанню і хотінню — любови. Через ласку освячуючу душі і обявлення пізнання і любов є уссовершені, і в позагробовім життю воно осягає найвисшу експанзію в невпиннім і вічнім огляданню безконечного і найдоскональшого і любови найгіднійшого ества. Туземне життя є лише приготуванням до майбутнього, небесного щастя. То надприродне життя заслужив

¹⁾ S. th. III. q. 27. a. 2.

²⁾ S. th. I. q. 18.

нам Христос. Тайни є середниками для плекання того висшого життя¹⁾.

В еклєзіології є Тома зависимий від св. Павла і св. Августина. Церква се містичне тіло Христа. Дух Св. оживлює його ласкою, яка проявляється на зверх в ділах. Розвіт життя (уділення ласки через тайни, навчання в вірі Христа) домогується організації в Церкві²⁾. Вірними управляють єпископи, єпископами папа³⁾. Догмат примату римського Престола поставлений в св. Томи дуже ясно і тим вплинув на утвердження сеї правди віри в слідуючих століттях. Ідеал правління бачить він в монархії, бо одність пануючого ще найбільше є спосібна утрєвалити мир в державі⁴⁾.

В догматиці признає Аквінат поступ, але не в винаході нових правд, тільки в пізнанню обявлених. Бо обявлення не побільшусться, воно те саме, яке було зі смертю останнього апостола і нині по тільки століттях. Одначе пізнання обявлених правд побільшилося. „*Quaedam explicite cognita sunt a posterioribus, quae a prioribus non cognoscabantur expliciter*“⁵⁾.

Поминаючи інші ділянки філософії і теології, годиться кинути ще оком на моральну науку ангельського вчителя. Вона оперта на біблійно-патристичній основі з узглядненням етики Аристотеля і стоїків⁶⁾. В передмістичній добі моральна теологія була найменше оброблена і тому велике і тяжке завдання стояло перед Томою. З нього вивязався він незвичайно спосібно і найбільше самостійно. Моральна Томи то прямування до щасливости. Яко середники до тої загальної ціли є *actus humani*, які зроджує і розум і воля. Як в пізнанню великої ваги є вражіння зміслів, так в етичнім життю склонности і чуття. Їх впли-

¹⁾ S. th. I. II. q. 110. a. 2; q. 112. a. 1; III. q. 62. a. 5. q. 65. a. 1. Пор. Grabmann — *Die Idee des Lebens in der Theologie des hl. Thomas v. Aquin*. Paderborn 1912.

²⁾ S. th. I. II. q. 106—108. ³⁾ S. th. III. q. 8. a. 6. c.

⁴⁾ „*Optimum autem regimen multitudinis est, ut regatur per unum; quod patet ex fine regiminis, qui est pax: pax enim et unitas subditorum est finis regentis*“. S. c. g. IV., c. 76.

⁵⁾ S. th. 2. II. q. 1. a. 7. c. Пор. x. Fr. Lisowski — *Św. Tomasz z Akwinu o rozwoju dogmatów. Przegląd teologiczny* (1924) 161—174.

⁶⁾ Гл. Grabmann — *Thomas v. Aquin*, ст. 127 сл.

вови на свободні акти волі присвятив Тома 1 II. q. 22—48 Сумми, в яких уняв і найніжнійші зворушення серця.

В другій часті другої часті Сумми трактує Тома і о радах євангельських. Обширно розводиться і над дівицтвом, яке ставить висще супружа, покликуючись і на примір Христа і Матері Божої і св. Павла 1 Кор. 7, „*Virginitas autem ordinatur ad bonum animae secundum vitam contemplativam, quod est cogitare ea quae sunt Dei: coniugium autem ordinatur ad bonum corporis, quod est corporalis multiplicatio generis humani; et pertinet ad vitam activam; quia vir et mulier in matrimonio viventes necesse habent cogitare quae sunt mundi, ut patet per Apostolum, 1 Cor 7; unde indubitanter virginitas praeferenda est continentiae conjugali*“¹⁾.

В суспільній науці виходить Тома від природної засади, що чоловік є *ens sociale*. Жиючи в громаді, людина лекше може забезпечити, розвивати і усовершенувати своє життя, духову і матеріяльну культуру. Осягнення сеї цілі супонує в громаді власть, яка правилаби і порядкувалаби суспільними потребами. Се тому потрібне, бо в чоловіці є сильний нахил до еґоїзму. Як ціла натура, так з неї випливаюча потреба власти походить від Бога²⁾.

* * *

Ті заслужені признання для св. Томи не повинні однак бути перецінюванням його заслуг і спонукувати тільки до безкритичного присвоювання собі його науки, начеби вона була в Аквіната вже звершена і виключений бувби поступ і розвій пізнання природних і обявлених правд. І Томина творчість є усовершеняма і *Summa theologica*, хоч як знаменитий твір, є все таки дитиною свого часу, в яким треба відріжнити часове від вічного. „Ми не повинні, каже кард. Ерле, присвоювати собі здобуте знання тих великих учителів без труду, але через поважну і самостійну перерібку ту мудрість наче з себе видобути. Саме пам'ятеве вивчення їх науки допровадилоби як до скопльявлення науки загалом, так і власного ума. Сьому зарадило Боже провидіння в сей спосіб, що обрало за закон свого ділання — *nihil*

1) S. th. 2. II. q. 102. a. 4. c.; q. 101. a. 3.

2) De regimine principum I, 1.

perfectum sub sole“¹⁾. Тому не можна собі легковажити дійсних здобутків новочасних дослідів. Р. Айкен²⁾ сказав, що Тома не осудивби цілої модерної культури. Се дійсно вчасті стійне, бо Аквінат завсіди приймав кожду правду, але тільки правду, звідкиби вона не походила, від Аристотеля, арабських чи жидівських коментаторів.

Як осужнення гідним булоби отже держати ненарушену схоластику, подібно евангельському рабови, що закопав свій талант, так прямо очайдушним булоби хотіти руйнувати і вважати її твором, що перейшов на власність історії, як пр. мистецький стиль — ту схоластику, що через тільки століть проникала церковне життя і зрослася з організмом Церкви³⁾.

¹⁾ Fr. Ehrle — Grundsätzliches zur Charakteristik der neueren und neuesten Scholastik, Freiburg im Br. 1918, 10 сл.

²⁾ „Er (Thomas) der in seiner eigenen Zeit ein dringendes Verlangen der weltgeschichtlichen Lage, nicht ohne harte Kämpfe und Anfechtungen befriedigte, würde schwerlich sich einer Bewegung anschliessen, welche die Zeit um Jahrhunderte zurückschrauben will; er mit seiner universalen Art, die überall auf Verständigung und Ausgleichung bedacht ist, würde schwerlich eine so gewaltige Bewegung wie das moderne Kulturleben in Bausch und Bogen verwerfen und verdammen“. R. Eucken — Thomas von Aquin und Kant. Kantstudien VI (1901) 57.

³⁾ Pop. Jos. Müller — Die Encyklik Pius X. gegen den Modernismus und Ehrhardskritik derselben. Innsbruck 1908, 17—24.